

Andersen meséinek korai magyar recepciója (1840–1858)¹

Hans Christian Andersen (1805–1875) első mesegyűjteménye 1835-ben jelent meg. Andersen *meseként* (*eventyr*) megnevezett elbeszélései a romantikus irodalmi mese (*Kunstmärchen*), illetve a népmese műfaji hagyományából építkezve és azokat újraírva a 19. század közepe óta páratlan népszerűségnek örvendenek az európai kultúrában. Egyes mesék (*A kis hableány*, *A rendíthetetlen ólomkatona*, *A rút kiskacsa* stb.) olyan alpnarratívaként funkcionálnak, amelyek hatása csak a Grimm testvérek meséihez hasonlítható: értve ezalatt, hogy e mesék szereplői, motívumai, szüzséi rendkívül széles körben váltak ismertté, bekerültek a közbeszédbe, számos médiumban különféle formában terjednek, olyan alapvető tudás elemeiként, amelyek a populáris és az elit kultúra alkotói és fogyasztói javarésze számára ismertek és azonosíthatók. Az Andersen-mesék a szocializáció részévé váltak, maga az *Andersen* név pedig éppen olyan márka lett, mint a *Grimm*. A 19. században nem csupán a romantika irodalmában, hanem később, a századfordulón is nagyszámú mese jelent meg különféle kanonikus pozíciójú szerzők műveiként, mégis, igazi népszerűségre, hatásra, kulturális ikon státuszra csak a Grimm- és az Andersen-mesék tettek szert.²

A dolgozat e siker kezdeteit követi nyomon a 19. századi magyar kultúrában. Az Andersen-mesék megkülönböztetett státusza ellenére ugyanis e szövegek hazai megjelenésének és fogadtatásának történetére vonatkozólag nem áll rendelkezésre áttekintés, ugyanakkor az ezzel kapcsolatos szórványos megjegyzések rendre Szendrey Júlia nevéhez társítják Andersen meséinek hazai megjelenését. Szendrey

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A Grimm testvérek – erőteljes szövegalakító eljárásaik ellenére – az általuk közölt mesék dokumentátoraiként jelentették meg magukat, míg Andersen – ha népmesei forrásokat használt is – egyértelműen a mesék szerzőjeként definiálta magát. Valdimar Tr. HAFSTEIN, „The Constant Muse: Copyright and Creative Agency”, *Narrative Culture* 1, no. 1 (2014): 9–47.

Júlia jelenlegi tudásunk szerint 1857-ben valóban elsőként tett közzé magyarul kötetbe gyűjtve Andersen-meséket. Ebben az értelemben tehát a kezdeményező gesztus mindenképpen az övé, ám így némiképpen homályban maradnak azok a korábbi publikációk, előzmények, amelyek előkészítették az Andersen-mesék önálló kötetben való megjelenését. A megjelenés módjának köszönhetően az Andersen–Szendrey-féle korpusz tehát jobban érzékelhető az utókor számára, mint azok a magyar nyelvű sajtóban megjelent Andersen-fordítások, amelyek az 1840-es évek óta tanúskodnak az Andersen-mesék ismeretéről és értékeléséről. Az Andersen-mesék hazai fogadtatása szempontunkból azért is lehet érdekes, mert nemcsak e mesék fordítása volt jellegzetes eleme a korabeli írónők irodalmi tevékenységének, hanem ez a fajta elbeszélésmód és tárgykezelés egyértelmű hatást gyakorolt a magyar írónők saját szerzői meséinek kialakítására is.

A dolgozatban az 1840 és 1858 között megjelent, korai Andersen-meseközléseket és ezek kontextusát, illetve fogadtatását tekintem át, kiemelt figyelemmel a sajtó szerepére. Ezt egyrészt az indokolja, hogy a sajtó mint a nyilvánosság új médiuma a 19. század folyamán egyre fontosabb szerepet játszott a szerzői életművek kiépítésében és reklámozásában, és erre éppen Andersen munkássága az egyik igen jó példa. Másrészt a sajtó hozzájárult a népmesék és az irodalmi mesék terjedéséhez, harmadrészt pedig lehetőséget teremtett arra, hogy kisebb kockázatot vállalva lehessen olyan új szereplőknek, szerzőknek és műfajoknak bekapcsolódnia az irodalmi szövegtermelésbe, mint például a nők, illetve a mese. A sajtó az ismeretátadás és a szövegek terjesztésének (és homogenizálásának) korábban ismeretlenül hatékony formája volt, a differenciálódó sajtótermékek pedig különféle olvasói csoportokat értek el és hoztak létre.

A korabeli nyugat-európai társadalmakhoz képest gyenge kereslettel rendelkező magyar nyelvű irodalmi piacon a sajtónak alapvető szerepe volt abban is, hogy az író nők szövegei a (nők számára kijelölt) privát szférából kikerülhessenek a nyilvánosság elé, és idővel megkezdődhessen a női írás professzionalizációja (bármennyire is elhúzódóan lassú volt ez magyar viszonylatban és jóval túlnyúlt a 19. századon). Függetlenül ez esetben attól, hogy a női alkotók nyilvánosság előtti megmutatkozása (egyek korabeli értelmezők szerint felkínálkozása)³ milyen konfliktusokat és vitákat generált a 19. század során, a sajtó a lehetőség médiuma volt, hiszen a könyvpiac jóval kontrolláltabb, kockázatosabb és nagyobb

3 Már Gyulai Pál nőirókról szóló nevezetes írásának (amely eredetileg éppen Szendrey Júlia Andersen-fordításának recenziója lett volna) is megvolt ez az aspektusa. GYULAI PÁL, „Írónőink”, in GYULAI PÁL, *Kritikai dolgozatok, 1854–1861*, 272–307 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908). A témáról bővebben lásd Dorothy MERMIN, *Godiva's Ride: Women of Letters in England, 1830–1880* (Bloomington: Indiana University Press, 1993).

tőkeigényű megjelenési formáihoz képest az újságok biztosította megjelenés akár egyfajta termékmintaként is funkcionálhatott: bevezethette a szerző(nő)t és alkotásait az olvasóközönség számára, és pozitív fogadtatás esetén előkészíthette a könyvpiaci önálló megjelenést is, amely a szerzői státusz megszilárdításának, az irodalomkritikai és irodalomtörténeti mechanizmusok (az „irodalmi gépezet”) megindulásának fontos eleme volt.⁴

Ami a dolgozatban bemutatandó Andersen-meséket és az ezekre vonatkozó korabeli reflexiókat illeti, ezek megítélésem szerint csupán a jéghegy csúcsát képviselik; igen valószínű, hogy Andersen nevének feltüntetése nélkül vagy pedig egyelőre feltáratlan forrásokban (ilyen forráscsoport például a 19. századi magyar gyerekirodalom) az alább bemutatandó korpuszhoz képest jóval több szöveg rejtőzik még. Az Andersen-mesék magyarországi recepciója kapcsán azt is figyelembe kell venni, hogy a korabeli középosztály, vagyis az Andersen-mesék potenciális fogyasztói bizonyára a német nyelvű sajtóközlések vagy a németül megjelent mesekötetek révén is találkozhattak e szövegekkel.

A sajtó mint a meseközlés médiuma

A sajtó és a mese műfajának összetett kapcsolatát a 19. századi angol nyilvánosság és irodalmi szövegtermelés példáján *The Victorian Press and the Fairy Tale* című monográfiájában Caroline Sumpter mutatta be átfogóan.⁵ A 19. században a nyomtatás iparszerű szövegtermelését lehetővé tevő technológiai fejlődés és az ennek nyomán létrejövő kulturális váltás érzékelése különböző attitűdöket váltott ki: nosztalgiát, pánikot, a haladás üdvözlését vagy éppen a pusztulás érzetét. Ennek egyik legjobb mutatója a ponyva (*chapbook*) ártértékelődése volt: míg a 18–19. század fordulóján a ponyvát a kulturális elit tagjai a szájhagyományozott költészet kiszorítójaként, értéktelen, silány tömegáruként értelmezték, addig a 19. század végére a ponyva – miután a naponta és hetente újabb kiadással jelentkező sajtótermékek a szövegtermelés periferiájára szorították – a nosztalgia tárgya lett, és antikváriusok, könyvgyűjtők értékes relikviájaként, népkönyvként azonosították darabjait.

4 A szerzőségről alkotott 19. századi képzetek, a szerzői státusz kialakítására vonatkozó különféle stratégiák, az irodalmi piac működése és a professzionalizáció kérdései az írónők esetében: Linda H. PETERSON, *Becoming a Woman of Letters: Myths of Authorship and Facts of the Victorian Market* (Princeton: Princeton University Press, 2009).

5 Caroline SUMPTER, *The Victorian Press and the Fairy Tale* (New York: Palgrave Macmillan, 2008).

A vasút, a napi sajtó, a hírközlés sebessége a populáris kultúra hagyományos, lassabban változó, szóbeli kommunikáción, illetve időről időre nagyjából változatlan formában újramotott ponyvákra alapuló szövegbázisát megváltoztatta. Egyfelől háttérbe szorította: az alfabetizáció kiterjedésével és az olcsó napi sajtó elérhetőségével az akár magános olvasás, akár társas felolvasás, majd az olvasottak megvitatása családi, baráti, kisközösségi körben egyre inkább az emberek kulturális, társas tevékenységének részévé vált. Ez a nézet tükröződött például Arany János azon jegyzetében is, amelyet 1861-ben a *Popular Tales of the West Highlands* című skót népmese gyűjtemény ismertetéséhez fűzött, általában a „könyv- és lapirodalom” gyarmatosító hatásáról szólva:

A mi Angliában már csak kivétel, az nálunk még rendes dolog. Minden falu, minden tűzhely megannyi mesefészek, minden pórfiu egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás, a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéreket, s akkor fogunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben, a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *népdal* is mind gyérebb és apróbb szigetekre szorúlni, lenézés, neveltség tárgya lenni. Amazok helyét józan ismeretek, de a költészetét, félfő, bizonyos csinált, az irodalmi hangot affectáló modor foglalja el.⁶

Másrészt e kortársi véleményekkel ellentétben a sajtó – ahogyan azt Sumpter nyomon kíséri és magyar példák is bizonyíthatják – nem pusztán destruktív hatással bírt a népköltészetre. Közvetítette és széles körben terjesztette a népköltészet értékére vonatkozó tudományos nézeteket, elősegítette a népköltési szövegrögzítést gyűjtési felhívások közreadásával és népköltési gyűjteményekből származó mutatványszövegek közlésével⁷ (így tett például a *Vasárnapi Ujság* az 1860-as évektől), műfaji mintákat adott és sztenderdizált, ráadásul e népköltészeti szövegek egy része visszajutott a szóbeliségbe is (folklorizálódott). A népköltési szövegek megjelentetése nemcsak valamiféle esztétikai érték vagy művelődési eszmény érvényre juttatása mentén történt, hanem praktikus okai is voltak: a sajtótermékeknek nagy mennyiségben volt szükségük viszonylag rövid szövegekre, és a köztu-

6 ARANY János, „Nyugat-felföldi népmondák”, in ARANY János, *Prózai művek 2, 1860–1882*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Arany János Összes Művei 11, 65–73 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968).

7 Cecilia AF FORSELLES, „Oral Tradition and the Press: Interaction Between Periphery and Academic Centre in 18th-Century Finland”, in *Oral Tradition and Book Culture*, eds. Pertti ANTONEN, Cecilia AF FORSELLES and Kirsti SALMI-NIKLANDER, 50–73 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura–Finnish Literature Society, 2018).

lajdonnak minősülő (szerzői jogi igényeket nem érvényesítő, tehát szabadon hozzáférhető) folklórszövegek ezért is lehettek alkalmasak e célra.⁸

Andersen meséi

Az Andersenre vonatkozó magyar nyelvű írások túlnyomó része ismeretterjesztő, megemlékező jellegű, a nagy mesemondó és meséinek méltatásáról szól, az életút főbb állomásainak felsorolásával. A szakirodalom javarészt műelemzésekből áll.⁹ Az Andersen-mesékre, Andersen munkásságára, műveinek kontextusára, kiadás-történetére és fogadtatására vonatkozó alapvető adatokat tartalmazó írások meglehetősen ritkán bukkannak fel.¹⁰ Dolgozatom ezen fejezete ezért magyar nyelvű áttekintés hiányában a szinte követhetetlenül gazdag nemzetközi szakirodalom néhány idevágó munkájára építve próbál valamiféle vázlatos összefoglalást nyújtani Andersen meseközléseinek jellegéről és történetéről.

Andersen meséit megelőzően a dán elit kultúra színterein csupán pár évtizeddel korábban kezdődött meg a mesék megjelenése. A német romantika a dán irodalomra és filozófiára egyaránt nagy hatást gyakorolt, ami többek között a tündérmese műfajának felértékelődéséhez vezetett, és olyan kísérletekhez, melyek azt próbálták meg bemutatni, milyen poétikai lehetőségei lehetnek a köznép e jellegzetes szövegtípusának a szépirodalom keretein belül. Adam Öhlenschläger

8 HAFSTEIN, „The Constant Muse...”

9 Pl. HERMANN Zoltán, „Egy mese és a romantikus kasztráció fogalma: Hans Christian Andersen: Az útitárs”, *Iskolakultúra* 16, 5. sz. (2006): 42–48; BICZÓ Gábor, „A kis gyufaárus lány: Az egzisztencia felfogásának hasonlósága és különbsége Andersen és Kierkegaard írásművészetében”, in *Közelítések a meséhez: A mese értelmezhetőségei*, szerk. BÁLINT Péter, 172–179 (Debrecen: Didakt, 2006); DALLOS Edina, „A kultúra-nátúra oppozíció egy népmesében és egy Andersen-mesében”, in *Voigtloristica: Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*, szerk. FILKÓ Veronika, KÖHALMY Nóra és SMID Mária Bernadett, 31–37 (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2010); GERGYE László, „A romantikus költészetesztétika relativizálódása Hans Christian Andersen *Az árnyék* című elbeszélésében”, *Literatura* 42, 3. sz. (2016): 189–200.

10 Kivételt képez ebből a szempontból Turóczi-Trostler József és Trencsényi-Waldapfel Imre, akik a magyar mese kora újkori és újjkori történetének forrásfeltárása során Andersen magyarországi fogadtatásával is foglalkoztak, valamint ezen túlmenően motivikus párhuzamot mutattak ki Madách Imre és Andersen művei (*Az ember tragédiája*, illetve Andersen *Ahasvérus* című, 1847-ben megjelent drámai költeménye) között. TURÓCZI-TROSTLER József, *Realizmus és irodalomtörténet (Hét kis tanulmány)*, Szellem és Irodalom VIII (Budapest: Bibliotheca, 1946). Különlenyomat a *Semiotic Studies in Memory of Immanuel Löw* című műből; TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, „Hans Christian Andersen in Ungarn” (Odense: Andelsbogtryk, 1966): 19–66. Különlenyomat *Anderseniana* 6, no. 1 (1966); TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, „Ádám és Ahasvérus”, in TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, 248–290 (Budapest: Akadémiai, 1966).

1805-ben (Andersen születésének évében) színdarabot írt az *Ezeregyéjszaka* Aladdin-meséje nyomán (*Aladdin eller den vidunderlige/forunderlige Lampe* címmel), amely igen népszerű lett Dániában, majd 1816-ban egy Tieck, Musäus, Novalis, a Grimm testvérek és mások meséinek fordítását tartalmazó gyűjteményt adott ki. 1821-ben jelentek meg a Grimm testvérek meséi dánul, 1823-ban pedig napvilágot látott a dán népmesék első gyűjteménye (*Danske Folkeeventyr*),¹¹ melyet Matthias Winther állított össze, aki felcser volt Odense-ben, Andersen szülővárosában.¹²

Kiindulásként érdemes tisztázni, mekkora és milyen jellegű az Andersen-mesék korpusza.¹³ Andersen 156 rövidprózai szövegét sorolta a *tündérmesék és történetek* kategóriájába. Az Andersen-kutatás az Andersen által nem kanonizált, különféle kiadványokban elszórtan megjelent szövegekkel együtt e csoportba jelenleg 210 narratívát sorol.¹⁴ Ez a kategória csupán egy részét teszi ki Andersen szerzői életművének, hiszen emellett verseket, regényeket, színdarabokat, librettókat és útirajzokat is publikált. Meséinek első kötete 1835-ben jelent meg, akárcsak *Improvisatoren* című regénye, amely a dán regényműfaj történetében hozott fordulatot azzal az újításával, hogy a korábban jellemző történelmi miliő helyett kortárs olasz környezetben játszódott.¹⁵

Számos műfajt felölelő életműve ellenére Andersen irodalmi védjegye a mese lett. 1835 és 1841 között öt kötetben 19 mesét tett közzé. Ezek a szövegek eleinte *Tündérmesék, gyermeknek mesélve* (*Eventyr, fortalte for Børn*) címmel jelentek meg, majd az 1840-es években Andersen elhagyta a gyerekközönségre utaló alcímet, és *Új tündérmesék* (*Nye Eventyr*) címmel jelentette meg szövegeit. Az 1850-es évek második felében *Tündérmesék és történetek* címmel (*Nye Eventyr og Historier*) látta el ezeket,¹⁶ ami arra utal, hogy a szövegek kategorizációja, vagyis a

11 M[atthias]. WINTHER, samlede af, *Danske Folkeeventyr*, Første Samling (Kjøbenhavn: Den Wahlske Boghandlings Forlag, 1823).

12 Bengt HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s Use of Folktales”, *Merveilles & contes* 4, no. 2 (special issue: The Romantic Fairy Tale) (1990): 220–232, 220.

13 A H. C. Andersen Centret honlapján Andersen életművéről különféle adatbázisokon keresztül érthető el információk: https://andersen.sdu.dk/vaerk/index_e.html, hozzáférés: 2020.09.01.

14 Johan DE MYLIUS, „»Our time is the time of the fairy tale«: Hans Christian Andersen between Traditional Craft and Literary Modernism”, *Marvels & Tales* 20, no. 2 (special issue: “Hidden, but not Forgotten”: Hans Christian Andersen’s Legacy in the Twentieth Century) (2006): 166–178.

15 GERGYE László, „Beszéd és írás viszonya Hans Christian Andersen *Improvisatoren* című regényében”, *Filológiai Közöny* 63, 3. sz. (2017): 103–116.

16 DE MYLIUS, „»Our time...”, 169–170; VASVÁRI Zoltán, „Andersen és a mese felfedezése Európában”, *Iskolakultúra* 50, 3. sz. (2009): 2–8.

hozzátársuló műfaji konvenciók, az olvasási mód, valamint a mű és az olvasó közötti paktum folyamatosan változóban volt.¹⁷

Andersen elbeszélései közül mindössze hét szövegnek van egyértelmű, közvetlen kapcsolata a népmese-hagyománnyal, emellett néhány egyéb esetben mondákat használt fel, másutt pedig motívumok szintjén mutathatók ki megfeleltetések. *A kis habléány* (*Den lille Havfrue*, 1837) szüzséjét például a német romantikus költő, de la Motte Fouqué *Undine* (1811) című elbeszélése (*Kunstmärchen*) inspirálhatta, de emellett figyelembe kell venni az észak-európai országokban a félig ember, félig állat alakú tengeri lényekre (*merfolk*) vonatkozó gazdag folklórt is. Ennek kapcsán kiemelendő a széles körben ismert, a 18–19. században több variánsban dokumentált *Agnete og Havmanden* című ballada, amelyben, bár a némi szerepek ember és szubhumán lény között Andersen szerepkiosztásával éppen ellentétesek (a balladában a nő az ember és a férfi a tengeri lény), a szüzsé alapvetően ugyanúgy e kapcsolat lehetetlenségéről és tragikus következményeiről szól, mint Andersen művében.¹⁸

A népmesetípusoknak megfeleltethető (tehát egész cselekménymenetében és főbb motívumaiban a szájhagyományban élő mesetípusokra hasonlító) hét mese közül három tündérmese (vagyis tulajdonképpeni mese, a nemzetközi mesekatalógus ATU 300–749 közötti típusainak valamelyikéhez sorolható,¹⁹ dánul *trylleeventyr*). A három tündérmese: *Az útítárs*, *A tűzszerszám* és *A vadhattyúk*. A további négy, folklór eredetű mese: *Kis Kolozs és nagy Kolozs*, *A kiskondás*, *Jól van, apjuk!*, *Együgyű Simon*.

A tündérmesék közül *A vadhattyúkat* (*De vilde svaner*, 1838, AaTh/ATU 451) Matthias Winther említett gyűjteményében olvashatta Andersen (*De elleve Svaner*).²⁰ Bengt Holbek (a dán és a nemzetközi folklorisztika kiemelkedő kutatója) feltételezése szerint elképzelhető, hogy *Az útítárs* (*Reisekammeraten*) és *A tűzszerszám* (*Fyrtøiet*) forrása Andersen csizmadia apja volt, mivel ezeket a meséket általában férfiak mesélték, a cipészek/csizmadiák és a szabók pedig mester-

17 Turóczy-Trostler József az európai mese történetének öt nagy kategóriáját különítette el, időrendben: 1. a középkori, 2. humanista barokk (formája szerint novella, tárgya szerint mese), 3. a felvilágosodás meséje (francia tündérmese), 4. a romantika meséje (*Kunstmärchen*), 5. az Andersen-mesék. Andersen meséit Turóczy-Trostler véleménye szerint két meghatározó (művészeti, illetve szociológiai) élmény határozza meg: a romantika és a realizmus helycseréje, illetve a polgári társadalom szerkezetváltozása. TURÓCZY-TROSTLER, *Realizmus és irodalomtörténet*, 17.

18 HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s...”

19 Az ATU számok a nemzetközi mesekatalógus megfelelő típusaira utalnak: Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, 3 vols., Folklore Fellows Communications, 284–286 (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004).

20 HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s...”, 229–230.

ségükből is adódóan tipikus mesemondók voltak. Ezenkívül az apa katonaviselt ember volt, márpedig a katonaság szintén a mesemondás egyik jellegzetes terepe.²¹ *A tűzszerszám* (AaTh 562/ATU 562) az *Aladdin*-meséhez (AaTh 561/ATU 561) nagyon hasonló mesetípus, amely különösen a katonák körében volt kedvelt.²² Andersen visszaemlékezése szerint korán elhunyt édesapja gyakran olvastott fel neki az *Ezeregyéjszakából*. Az *Aladdin*-mese pedig központi fontosságú volt Andersen számára.²³

Andersen első megjelent meséje *Az útitárs* volt, bár ekkor még *A halott ember, népmese Fünenből* (*Dødningen, et fjenks Folke-Eventyr*) volt a címe. Ez a szöveg a gazdag kultúrtörténeti háttérrel rendelkező *A hálás halott*-mesetípushoz sorolható (AaTh 507A/ATU 507).²⁴ A mese 1830-ban jelent meg, majd később, 1835-ben még egyszer – immár az első mesekötet sikere után – átdolgozva. Az átdolgozás során Andersen az első szövegváltozatban található irodalmi allúziókat (pl. Carlo Gozzi *Három narancs szerelmese*, Werther, Szigvárt) törölte, a szintaxis leegyszerűsödött és az egész szöveg gyerekek számára is befogadhatóvá vált.²⁵

Az útitárs első változata 1830-ban tehát még nem aratott sikert, de Andersen folytatta a kísérletezést, és 1835-ben megjelent első mesekötete már négy olyan mesét tartalmazott, amelyek hírnevét megalapozták.²⁶ Ezek közül kettő vezethető vissza szájhagyományra (*A tűzszerszám*, illetve a *Kis Kolozs és nagy Kolozs / Lille Claus og store Claus*, AaTh/ATU 1535). A kötet meséit Andersen a következőképpen jellemezte egy 1835 februárjában kelt levelében: „Néhány olyan me-

21 Uo., 222.

22 E mesék főhőse is általában egy katona. Az 1822-ben Gaal György kiadta első magyar népmesegyűjteményben, amely bécsi magyar katonák meserepertoárján alapult, szintén szerepelt. Erről a mesetípusról, Andersen meséjéről és a katonák mesemondásáról lásd David HOPKIN, „The Tinderbox»: Military Culture and Literary Culture from Romanticism to Realism”, in *A History of the European Restorations: Volume Two, Culture, Society and Religion*, eds. Michael BROERS, Ambrogio A. CAIANI and Stephen BANN, 130–140 (London: Bloomsbury Academic, 2020).

23 HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s...”, 224; Jack ZIPES, *Hans Christian Andersen: The Misunderstood Storyteller* (New York: Routledge, 2005), 24–26, 47, 55.

24 HERMANN, „Egy mese...”

25 HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s...”, 223.

26 Magyarul: *A tűzszerszám, Kis Kolozs és Nagy Kolozs, A borsószem királykisasszony, A kis Ida virágai*. Az első három meséről írta azt Andersen, hogy ezeket még gyerekkorában, a fonóban és komlósziúret során hallotta. A negyedik mesét Just Mathias Thiele Ida nevű kislánya inspirálta. Ez a kapcsolat azért érdekes, mert Thiele adta ki 1818 és 1823 között négy kötetben *Danske Folkesagn* címmel azt a nagy hatású dán népmonda-gyűjteményt, amely már nemcsak kéziratok történeti források alapján készült, hanem népköltési gyűjtés révén. Thiele egyik legfőbb gyűjtője egyébként éppen a már említett Matthias Winther volt, az első dán népmesegyűjtemény összeállítója. Timothy R. TANGHERLINI, ed., transl., *Danish Folktales, Legends, and Other Stories* (Seattle, WA: University of Washington Press, 2013), 22–25.

sét tartalmaz, amelyeket magam gyerekként annyira szerettem, és amelyek, azt hiszem, nem különösebben ismertek; egyszerűen csak leírtam őket úgy, ahogyan egy gyermeknek mesélném el.”²⁷

A folklór eredetű mesék kapcsán idevonható feltételesen a szintén az első kötetben megjelent *A borsószem királykisasszony* (*Princessen paa Aerten*) című szöveg is. Ez a mesetípus ismeretlen Észak- és Nyugat-Európa szájhagyományában, ugyanakkor az orientális mesekincsben egészen Indiáig bezárólag ismertek hasonló mesék. A két év múlva megjelent mese, *A király új ruhája* (*Keiserens nye Klæder*, 1837) sem a dán folklórból származott; eredetileg az *El Conde Lucanor*-ban (egy 14. századi spanyol elbeszélésűgyűjteményben) található, amelynek német adaptációját olvashatta Andersen.²⁸

Az irodalmi és a szájhagyományozott variánsokkal való összevetés tanúsága szerint Andersen a meséket egy feltételezett középosztálybeli, polgári olvasóközönség (gyerekei)nek szánta. A köznép (felnőttek használta) meséiben előforduló szexuális utalásokat például elhagyta, ezenkívül Holbek megfigyelése szerint a mesék implicit olvasója nem falusi, hanem városi gyerek: a kutya szeme például olyan hatalmas, mint a Kerek Torony Koppenhágában, vagyis a narrátor magától értetődőnek veszi a jeles középület ismeretét, ugyanakkor részletesen leírja, elmagyarázza, hogyan is néz ki egy vidéki gazda háza és gazdasága, ami eszerint nem evidens.²⁹

Andersen tehát meseírói pályája kezdetén támaszkodott a német romantikus írók megalkotta *Kunstmärchen* műfajára (de la Motte, E. T. A Hoffmann), valamint a népmese-hagyományra is, bár már korai meséi egy részét sem feltétlenül a szóbeliségből merítette, hanem az írásbeliség közvetítésével dolgozta fel. Ugyanakkor a később védjegyévé vált mesék egyik feltűnő sajátossága, hogy nem valamiféle nosztalgikus módon fordulnak a rurális népi kultúra felé. Meséinek közege városi, kortárs tárgy-kultúrát és társadalmat sejtet, emellett Andersen kifejezetten üdvözölte a modernitás vívmányait, technológiai újdonságait; meseíró munkásságának tételmondata éppen az volt, hogy a kortárs valóságban mutassa fel a csodát.³⁰ Ezekben a mesékben a tengeralatti transzkontinentális táviró-

27 Jens ANDERSEN, *Hans Christian Andersen: A new life*, translated by Tiina NUNNALLY (New York: Overlook Duckworth, 2005), 226. https://andersen.sdu.dk/liv/tidstavle/vis_e.html?date=1835-00-00&kvartal=2&cs=d745tng67h1591aasr44tlhm12, hozzáférés: 2020.09.01.

28 Az *El Conde Lucanor* 7. meséjéről van szó, illetve Eduard VON BÜLOW „So ist der Lauf der Welt” című művéről, amely 1836-ban jelent meg a *Das Novellenbuch* 4. kötetében (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1836), 40–44; HOLBEK, „Hans Christian Andersen’s...”, 221.

29 Uo., 225.

30 DE MYLIUS, „„Our time...”

kábel, a párizsi világkiállítás vagy a nagyítóval vizsgált vízcsepp egyaránt téma lehet. Andersen a tündérmese műfaját nem találta összeegyeztethetetlennek a modernitással.

Az Andersen-mesék közege: nyomtatott források, szóbeliség, sajtó

Bár a modernitás vívmányai motívumként, témaként gyakorta felbukkannak ezekben a szövegekben, az Andersen meséit kanonizáló korabeli dán kritikák rendre kiemelték e mesék szóbeli dikcióját, és azt, hogy a szerző gazdag szájhagyományra támaszkodva alkotta meg meséit.³¹ Andersen meséi kapcsán ma egyértelműnek tűnik az *irodalmi (szerzői) mese* megnevezés, ugyanakkor Andersen és a kortársak gyakorta hivatkoztak e mesék népmesékkel való kapcsolatára. Maga Andersen önéletrajzában (*Mit Livs Eventyr*, 1855) mesetudását Odense, a tengerparti kisváros öregasszonyaitól eredeztette, akik sztereotip módon a hiteles mesemondó alakját testesítették meg, az időtlen(nek bemutatott) néphagyomány képviselőiként.³² E történeteket azonban Andersen nem pusztán dokumentálta, hanem a maga módján mondta el újra, teret adva minden általa helyesnek vélt változtatásnak (*Nacherzählung*).³³

A szájhagyományt, a (népi, dán) mesemondást középpontba állító, önértelmező és önreprezentáló szöveghez képest ugyanakkor Andersen elbeszélő stílusát a kezdetektől jelentősen befolyásolták a színházi élmények és az édesapja által felolvasott ponyvák, népkönyvek is. Bár Andersen a fonóban és a komlószüret során elhangzott mesemondásra utalt meséi forrásairól szólván, legalább ilyen fontos szerepet játszott mesetudása kialakításában édesapja felolvasása az *Ezeregyéjszakából* (ennek első dán fordítása 1757–1758-ban jelent meg), vagy Öhlenschläger *Aladdin*-feldolgozása. Ugyanakkor Andersen önéletírása a maga életét is explicite (már címével is kifejezve ezt az értelmezést) tündérmeseként állította az olvasó elé, melyben a szegény fiú győzelmet aratott a nehézségek felett, a suszter fia végül királyok társaságába jutott. Ehhez a szüzséhez nagyon is illett a korábban alacsonyabb rendűnek tekintett mese műfaja mint a megvalósítás kerete és terepe.³⁴

31 Jakob STOUGAARD-NIELSEN, „The Fairy Tale and the Periodical: Hans Christian Andersen’s Scrapbooks”, *Book History* 16 (2013): 132–154, 139–140, 142–145.

32 HAFSTEIN, „The Constant Muse...”

33 STOUGAARD-NIELSEN, „The Fairy Tale...”, 140–141.

34 Uo., 141.

Van viszont egy olyan, talán kevésbé hangsúlyozott aspektusa az Andersen-mesekorpusz sikerének, amely valóban szorosan kötődik a szóbeliséghez. Andersen ugyanis mindvégig megtartotta azt a szokását, hogy meséi első kidolgozását kisebb társaságban, majd nagyobb közönség előtt felolvasta, és a visszajelzések alapján módosította, finomhangolta. Mivel ezekre az alkalmakra rendszeresen sor került (szinte intézményesülve), így Andersen – aki Dickenshez hasonlóan híres volt magával ragadó előadasmódjáról – tulajdonképpen egy nyomtatáson alapuló kultúrában a mesemondó új alakját teremtette meg. A magán jellegű majd nyilvános felolvasásokon a szerző, aki mesét ír, egyben előadóvá is válik, hangja révén visszakerül az oralitásba a megelevenített meseszöveg, amelyet a szóbeli dikció közvetlenségével tud felruházni. Az olvasóból hallgató lesz, a szerzőből előadó, a felolvasás közösséget teremt, közvetlen, egyidejű kommunikáció részévé teszi a meseszöveget.³⁵

Andersen sikerének további fontos eleme volt, hogy a tömegmédiá növekvő olvasóközönsége számára tudott elitkulturális allúzióktól megtisztított, kortárs tapasztalatokat integráló meseszövegeket írni, amelyeket az egyre szélesebb és diverzifikáltabb időszakai sajtóban tett közzé. Számos meséje eleve a sajtóban való megjelenés számára készült, és voltak olyanok is, amelyek tematikusan utaltak az újságokra. Miközben nagymértékben támaszkodott tehát a modern tömegmédiára, imidzse ugyanilyen mértékben használta fel a folklorisztikus módon megalakított mesemondó alakját is.³⁶

1835 és 1872 között Andersen mintegy hatvan olyan mesét publikált, amelyek elsőként időszakai kiadványokban váltak elérhetővé: napilapokban, hetilapokban, kalendáriumokban, almanachokban. *A kis gyufaárus lány* (*Den Lille Pige med Svovlstikkerne*) című mesét (1846) például a *Dansk Folkekalender* szerkesztőjének felkérésére írta, aki egy három évvel korábban a *Flinchs Almanak*ban megjelent illusztrációhoz kért Andersentől elbeszélést.³⁷ A szöveg tehát a képhez készült. Andersen a sajtótermékek potenciális olvasóit is figyelembe vette, megpróbálván irányítani a szövegek befogadását, legalábbis erre utal az a (végül is sikertelen) kísérlete, hogy 1839-ben meggyőzze *A kis hableány* svéd fordítását közétetni kívánó gyerekújság, a *Lekkamraten* szerkesztőjét arról, hogy a szöveget

35 A témáról bővebben lásd Ivan Kreilkamp monográfiáját a mesemondó alakjáról kialakított mitológiákról (Walter Benjaminsól kezdve) és az intermediális határátlépésekről a 19. századi angol irodalom vonatkozásában: Ivan KREILKAMP, *Voice and the Victorian Storyteller* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

36 STOUGAARD-NIELSEN, „The Fairy Tale...”, 142.

37 Uo., 137.

nem elsősorban gyerekek számára írta, ezért inkább az idősebb olvasóknak szánt *Läsebibliotheket*ben kellene megjelentetni azt.³⁸

Andersen esetenként meséit először nem anyanyelvén, dánul, hanem németül vagy angolul jelentette meg, mert így tudta megakadályozni és ellenőrizni a kalózkidadások, plagizált szövegek térnyerését (illetve biztosítani a maga szerzői tiszteletdíjának kifizetését). A sajtóban emellett számtalan vizuális és szöveges portré látott napvilágot róla, és a márkaépítést szolgálta a rengeteg könyvismertetés, méltatás is, ami összességében jól szemlélteti a modern szerző státuszának kialakulását.³⁹

Andersen meséi a magyar irodalomban

1840-es évek

Az 1830-as évek elején publikálni kezdő, de igazi hírnévre 1835 után szert tevő Andersen neve az 1840-es évek elejétől bukkant fel a magyar sajtóban. Az egyik első megjelenése 1840-ben nem valamely művét közli, hanem *költő*ként említve őt, a német színhátszás némely sajátosságaira tett megjegyzését ajánlja a hazai színművészek figyelmébe (vagyis Andersen költői, útirajzírói és színműíró pályakezdése nyomán azonosítja a szerzőt, regényeiről és meséiről nem téve említést) a *Honművész* lapjain:

Szinpadunk művészeinek figyelmeztetésül szolgálhatnak Andersen dán költőnek szavai a német szinpadok ros szokásairól. – Ő egy hamburgi művésznőről mondá (ki Agathát énekelt): – kellemesen énekelt, jó iskolát bizonyít, hanem mindig, ’s különösen hajlongott, midőn megtapsoltatott. – Az én dán szemem és fülem ezen német modorhoz nem volt szokva. Később láttam ’s hallottam ezt mindenhol. Valahányszor javalatot nyert a színész, mindig meghajtotta magát. – Ez olly környülállás, mellynek mindenkit fel kell rázni képzetéből.⁴⁰

A következő évben, 1841-ben viszont a *Regélő Pesti Divatlap* már Andersen meséi közül közölte kivonatossan *A’ császár új öltözete* című szöveget. Ez a közlés a kortárs európai irodalomban való meglehetősen tájékozottságot és naprakészséget

38 Uo., 139.

39 Uo., 135–136.

40 PÓLYA Endre, „Külföldi játékszin”, *Honművész* 8, 18. sz. (1840. márc. 1.): 143.

sejtet, hiszen a mese eredetileg csak négy évvel korábban, 1837-ben jelent meg, dánul. Feltehetően az ismeretlen fordító német változathoz dolgozott. Andersen meséi németül először 1839-ben jelentek meg önálló kötetben, amely a *Des Kaisers neue Kleider* című szöveget is tartalmazta.⁴¹ A magyar változatot az alábbi megjegyzés kíséretében adta közre a divatlap: „A’ következő regét Andersen dán költész nem rég megjelent »gyermekregéiből« kölcsönöztük, hizelgve magunknak, hogy a’ költész barátinak kedves dolgot teendünk, ha őket e’ kellemes tréfa közlésével ez adományra figyelmeztetjük.”⁴²

Sok év előtt élt egy császár, ki uj ruhákban annyi tömérdek sokat helyeztetett, hogy minden pénzt odaadá, csak hogy mindig piperésen járhasson Katonáit föl sem vevé; szinházzal keveset törődött, ’s oda csak azért ment, csak azért sétált, hogy uj ruháit szemléltesse. A’ nap minden órájára különös öltözete volt, ’s ha valamely király, vagy császárról mondjuk: „a’ tanácsban van” – ő róla ezt kell mondanunk : „a’ császár a’ köntöskamrában van.”⁴³

A fordító nevét nem tüntették fel, a szöveg műfajára a *rege*, *gyermekrege* és a *tréfa* szó vonatkozik.⁴⁴ „A költész’ baráti”-ra való hivatkozás talán arra utal, hogy éppen ekkor, 1841 júniusában (a Medárd napi vásár idején) járt Andersen Pesten⁴⁵ (amiről *En Digtars Bazar*, *’Egy költő bazárja’* címmel 1842-ben kiadott útirajzá-

41 H[ans]. C[hristian]. ANDERSEN, *Märchen und Erzählungen für Kinder*, Aus dem Dänischen von Major v. JENSSEN, Mit drei Kupfern (Braunschweig: Druck und Verlag von Fr. Vieweg und Sohn, 1839). 1840-ben második kiadása is volt. Andersen korai német recepciójáról lásd Hans-Jörg UThER, „Hans Christian Andersen und Deutschland: Zur frühen Rezeption seiner Märchen”, in *Andersen og verden/Andersen and the World, Indlæg fra den første internationale H. C. Andersen-Konference*, eds. J. DE MYLIUS et al., 369–375 (Odense: H. C. Andersen-Centeret, Odense Universitet, 1993).

42 *Regélő Pesti Divatlap* 9, 49. sz. (1841. jún. 20.): 390–392, 390. (*Különféle* című rovat.)

43 Uo.

44 A *mese* szó alkalmazása a szépirodalomban a mai értelemben vett mesékre nem volt magától értetődő az 1850-es évekig, mivel a *mese* hagyományosan inkább a fabula műfaját jelölte, emellett a találosok, mítoszok megnevezéseként is használták. A *rege* szóval a történeti múltban játszódó és/vagy csodás elemeket is tartalmazó rövidebb elbeszéléseket jelölték. A kortárs társadalmat ábrázoló rövidprózára leginkább a *beszély* volt használatban. A *mese* és *rege* terminusok használatában átfedések is mutatkoztak ebben az időszakban. Erről bővebben: GULYÁS Judit, „A *mese* szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között”, in *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*, szerk. GULYÁS Judit, 164–241 (Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 2008).

45 Naplója (*Almanak maj – juni 1841*) szerint dunai hajóútja magyar vonatkozású állomásai a következők voltak: 1841. május 28. Mohács, május 29. Baja, május 30. Pest-Buda, május 30 – június 1. Pest. Június 2-án Vác, Visegrád érintésével továbbindult Pozsonyba. Andersen éveken át vezetett naplójának bejegyzéseit lásd https://www.hcandersen-homepage.dk/?page_id=5681

ban meg is emlékezett).⁴⁶ Mint a címből is látható, ekkortájt Andersen is elsősorban költőként utalt önmagára.

Szintén 1841-ben a *Koszoru* (*Szép-Literaturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*) tette közzé ugyanezt a mesét egy másik fordításban, *A' király láthatatlan öltözete* címmel. Ez a szöveg jóval hosszabb, mint a *Regelő Pesti Divatlapban* megjelent változat, az eredeti (feltehetően német fordításban elérhető) szöveget követi.

Volt egykor egy király, ki szenvedélyes kedvelője volt a' szebbnél szebb uj ruháknak, ugy annyira, hogy minden pénzét odadta, csakhogy mindig a' nép előtt minél ékebb és drágább öltözetekben ragyoghasson. Ő katonáival mit sem törődött, azok tartására kevés gondot fordított, színház őt nem mulattatá s csupán azért ment oda vagy kocsizott ki hogy uj öltözetét az utcákon hullámozó vagy a színházban összegyülekvő néppel bámultassa. A nap minden órájára másmás öltözete volt – s ha egy királyról vagy császárról azt szokás mondani, hogy ő a tanácsban van, ugy itt méltán mondathaték: a király a ruhatárban van.⁴⁷

E szöveg fordítójának kilétére sem utal a szövegközlés, ugyanakkor ez is tartalmaz egy olyan paratextust, amely egyfelől a szerzőt, másrészt a szöveg olvasási módját igyekszik röviden ismertetni: „Ezen mesének szerzője Andersen híres dán költő, az igen kellemes olvasmány mely egyszerűsége mély fullánkot rejt magában az emberi gyöngeségek ellen.” A két kommentár mindegyike meghatározza tehát a szerző nemzetiségét, irodalmi státuszát (költő), egyezően „kellemesnek” minősítik a szöveget, ám a *Koszorú* utal a mese rejtekező mélyebb értelmére is.⁴⁸

Öt év múlva, 1846-ban egy újabb vezető divatlapban, a konzervatívabbnak tartott *Honderűben* két részletben (tehát meglehetősen terjedelmesen) jelent meg Beöthy Lászlótól a *Hableány* című „beszély”, amely forrását a következőképpen jelölte meg: „Andersen' regéiből szabadon,” vagyis átdolgozásként értelmezhető. *A kis hableány* eredetileg *A császár új ruhájával* együtt jelent meg 1837-ben, és szerepelt a már említett, 1839-es német kiadásban is (*Das kleine Meerweib*). Úgy

46 H[ans]. C[hristian]. ANDERSEN, *En Digtets Bazar* (Kjøbenhavn: Forlagt af Universitets-Boghandler C. A. Reitzel, 1842). Az idevágó szövegrészlet magyarul: BÁCSKAI Vera, szerk., *Források Budapest múltjából I., 1686–1873*, Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai 1, 66–67 (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1971); Hans Christian ANDERSEN, *Mesék és történetek felnőtteknek*, ford., összeáll., előszó KERTÉSZ Judit (Budapest: QLT Műfordító Bt, 2005), 117–136.

47 [Hans Christian ANDERSEN], „A' király láthatatlan öltözete”, *Koszoru, Szépliteraturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez* 21 (1841): 17–22, 17.

48 Az Andersen-mese ezen mélyebb értelméről, többek között Freud, McLuhan, Derrida értelmezéseiről (is) lásd Hollis ROBBINS, „The Emperors's New Critique”, *New Literary History* 34, no. 4 (2003): 659–675.

tűnik, 1846-ban és ebben a kontextusban az irodalmi divatlap közönsége számára már nem volt szükséges a szerző kilétére vonatkozó magyarázat.⁴⁹

Messze, künn a tengeren, hol a víz olly kék, mintha az ég' boltjával volna összefolyva, s hol a vihar' gyermekei a testvérhullámok, vérszesen űzik játékukat, – ott alant lakik egy nép – a tengeri nép.

Oh, ne higgyétek, hogy a tenger' feneké sivatag, terméketlen földből áll; nem – az a legcsodásabb fák és növények' hazája; a kis halak ágaik között bujkálnak el, mint légben a madarak; medrét tündérvárosok, pazar fényben úszó paloták díszítik. S hol a víz legmélyebb, a tenger' közepén, pompásan emelkedik a tengeri király' palotája; falai corallok és gyöngyházakból készítvék.⁵⁰

A komáromi gabonakereskedő családból származó, számos literátor rokonnal rendelkező⁵¹ és nagyjából a Jókaival megegyező középiskolákat végzett húszéves Beöthy László (1826–1857) egyik legelső publikációja volt a *Hableány*. A pályakezdő írónak, joghallgatónak ugyanebben az évben jelent meg Kecskeméten *Hajnalka* címmel egy meséket, elbeszéléseket, verseket tartalmazó kötete,⁵² amelyről korábban, 1846 tavaszán már közreadott a *Honderü* egy rövid tudósítást egy helyi sajtólevelező tollából.⁵³ A kötet kifejezetten (fiatal) női olvasók számára készült, alcíme szerint a „szorgalmas növendék lányokkák” voltak a megcélzott közönsége.

49 Maga a *hableány* szó Bajza József *Rege a' Hableányról* című, 1829-ben a Kisfaludy Károly szerkesztette *Aurorában* megjelentetett, egy halálba menekülő boldogtalan szerelmes lányról szóló novellája nyomán vált ismertté a magyar irodalomban.

50 BEÖTHY László, „Hableány”, *Honderü* 4.2, 21–22. sz. (1846): 402–405, 425–428, 402.

51 Nagybátyja a jeles novellista, Kovács Pál volt, testvérei, Beöthy Károly és Zsigmond (valamint később majd unokaöccse, Beöthy Zsolt) is – egyebek mellett – maguk is szépirodalmi művek szerzői.

52 BEÖTHY László, *Hajnalka, Szorgalmas növendék lányokkák számára* (Kecskemét: Szilády Károly betűivel, 1846). A könyvet számon tartja Petrik Géza bibliográfiája; a mű adatai: 12-r. 2 lev. és 152 lásd PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, 1. köt. (Budapest: Dobrowsky Ágost, 1888), 239, de egyelőre nem sikerült belőle példányt találnom, így nem tudom, szerepelt-e ebben a kiadványban *A hableány* (illetve, hogy az Andersen-mese lefordítása, adaptálása közvetlenül összefüggésbe hozható-e Beöthy első kötetével). Szinnyei József (Beöthy rokona és barátja) visszaemlékezése szerint a kötet nyomtatási költségeit Beöthy nem tudta kifizetni Kecskeméten, ezért iskolai bizonyítványát visszatartották, őt magát végül testvére, Beöthy Zsigmond (Szinnyei sógora) váltotta ki és hozta haza. Beöthy László egy Szinnyeihez írt levelében is említette a könyvet: „az én Hajnalka című könyvem, mit gyermekek számára írtam, hamarább elkészül, már sajtó alatt van s úgy gondolom, hogy két vagy harmadfél hét múlva már téged is meg foglak belőle egy pár példánnyal ajándékozhatni.” Id. SZINNYEI József, *Komáromi históriái*, szerk. VIRÁG Jenő, s. a. r. HÍDVÉGI Violetta (Tatabánya: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997), 55, 60–61.

53 KECSKEMÉTI Jancsi, „Kecskemét, tavaszhoz' 28.”, *Honderü* 4, 18. sz. (1846): 356–357. (*Vidéki futár* című rovat.)

Beöthy az 1850-es években elsősorban a korabeli magyar társadalmat kifigurázó rövid (humoros) elbeszéléseivel tett szert közismertségre, emellett színdarabokat és (korai halála miatt befejezetlen) regényeket is írt. Elbeszélő prózája Saphir, Dickens és Jókai hatását mutatta. A csodás lényekkel teli tengeri világban játszódó Andersen-mese olyannyira elütött későbbi írásainak zömétől, hogy ezt a fordítását a Beöthy-szakirodalom nem is tartja számon, annak ellenére sem, hogy nem pusztán Beöthy egyik debütáló művéről van szó (amely meglehetősen rangos helyen jelent meg), hanem a hazai Andersen-recepció egyik legkorábbi jelének tekinthető, hiszen jelen tudásunk szerint Beöthy László az első, név szerint is ismert magyar Andersen-fordító.⁵⁴

1850-es évek

Petőfi Julia

Az 1850-es években egyre több Andersen-mesefordítás jelent meg, eleinte a sajtóban és időszaki kiadványokban, majd sor került az első magyar nyelvű Andersen-mesekötet kiadására 1857-ben, Szendrey Júlia fordításában. Ezt a kötetet előlegezte meg *A vízcsep* című Andersen-mese, amelyet a *Pesti Napló* közölt 1851-ben.⁵⁵ A „Mutatvány Andersen regéiből” felcímmel megjelent mese fordítója *Petőfi Julia* volt. Ez a mese (amely a pocsolya vizében élő apró, öntudatlan, kíméletlenül tülekedő lényeket a nagyvárosi emberekkel veti össze) az 1857-ben kiadott Andersen-kötet 16 szövege között is szerepel majd (bár kisebb mértékben átstilizálva). E mesefordítást megelőzően, 1850-ben, Szendrey Júlia *Petőfi Julia* néven már két novelláját is itt, a *Pesti Napló*ban⁵⁶ közölte *A huszár boszúja*,⁵⁷ illetve *Kórházi jelenet*⁵⁸ címen.

Az Andersen-mese megjelenésének körülményei több szempontból is elgondolkodtatók. Legelőször is figyelemre méltó a mese, illetve a novellák használta

54 SZINNYEI József, „Beöthy László”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1891–1914), 1:885–888; ERDÉLYI Pál, „Beöthy László”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 2. sz. (1896): 176–198; GEDEON Endre, *Beöthy László élete és művei* (Budapest: Nagy Sándor Könyvnyomdája, é. n.).

55 „Mutatvány Andersen regéiből, Fordította PETŐFI Julia, A vízcsep”, *Pesti Napló*, 1851. máj. 6., [2.]

56 A *Pesti Napló* című napilapot Császár Ferenc (költő, író, kritikus, jogász) alapította 1850 márciusában. Augusztusig Szenvy József szerkesztette, majd 1850–1851 folyamán Récsi Emil és Bánfay Simon.

57 PETŐFI Júlia, „A huszár boszúja”, *Pesti Napló*, 1850. nov. 20–23., [1–2], [1–2], [1–2], [1–2].

58 PETŐFI Julia, „Kórházi jelenet”, *Pesti Napló*, 1851. jan. 3., [1–2].

szerzői név: *Petőfi Julia*. Ennek különlegessége akkor tűnik ki igazán, ha figyelembe vesszük, hogy 1851 májusában Szendrey Júlia úgy publikálta ezen a néven Andersen-fordítását (és korábban novelláit), hogy nem lánykori nevét használta, de nem is a második férje, Horvát Árpád nevét, akivel 1850 júliusában kötött házasságot és akitől ekkor (1851 tavaszán) első gyermekét várta, hanem halott első férje vezetéknevét felvéve alkotta meg új nevét,⁵⁹ és így lépett ki alkotásaival a nyilvánosság elé.

A jelenlegi férj negligálása aligha lehetne ennél hangsúlyosabb, hiszen a név választása valamiféle köteléket és identitást is kifejez. A választott név sugalmazása szerint pedig Szendrey Júlia Petőfihez tartozott. A *Hölgyfutár* tudatlannak mutatkozó, ámde valószínűleg felettébb jólétesült munkatársa egy megjegyzésével éppen e szerzői névhasználatra, vagy inkább annak erkölcsi vonatkozásaira kívánta felhívni a figyelmet 1850 végén: „Petőfi Julia nevű magyar író nő lépett föl eredeti dolgozattal a »Pesti napló« tárcájában. Természetes azonban, hogy ez nem az elhunyt népszerű költő özvegye, mert hiszen az már több hónap előtt másodszor férjhez ment.”⁶⁰ A megjegyzésnek legalább kettős implikációja van: egyrészt a névhasználat kapcsán újfent tudatja az olvasókkal, hogy Petőfi özvegye (idő előtt) férjhez ment, másrészt elképzelhetetlennek tartja, hogy egy férjhez ment író nő a korábbi férje nevét használná publikációs gyakorlatában.

Másrészt a szöveg maga nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy az Andersen-mesék fordításával Szendrey Júlia már az 1850-es évek legelején foglalkozott. Az 1840-es évek végén Petőfivel közös pesti lakásukban a falon lévő képek, íróportrék sorában – a szabadságharc bukása után lefoglalt tárgyak jegyzéke szerint – ott

59 Korábban – még Petőfi életében – naplójegyzeteit méltatva hivatkoztak rá *Petőfi Júliaként*: „Végül édes Rózám azon felszólításodra: hogy e' lapok szerkesztőjét kérjem fel miszerint olvasóit mentül többször örvendeztesse meg a' szeretetreméltó Petőfi Julia elmeszüleményivel, meg kell jegyezmem: hogy e' kérelem fölösleges volna, miután a' szerkesztő jól tudja: hogy ez ohajtás általános.” SAROLTA, „Divateszmék”, *Életképek* 6, 3. sz. (1848): 86–88, 87.

60 *Hölgyfutár* 1.2, 121. sz. (1850): 492. A *Hölgyfutárt* – akárcsak a *Pesti Naplót* – Pest-Budán szerkesztették, egyike volt annak a néhány, szépirodalmat (is) közlő sajtóterméknek, melyek a szabadságharc bukása után egyáltalán megjelenhettek. Szendrey Júlia Horvát Árpádnéként Pesten élt. Igen valószínűtlen, hogy a pesti értelmiségi-lapszerkesztői körökben, melyek a hírek áramlásából éltek, ne tudták volna, hogy a *Petőfi Julia* nevet természetesen Szendrey Júlia használja. (Ha a sajtó munkatársai valóban nem tudták volna, hogy ki lehet e feltűnő, különlegesen jelentésteli név mögött, kísérletet tehetek volna a szerző személyének felfedésére, de nem törekedtek erre.) A *Hölgyfutárban* a mínuszos hírek között leközölt megjegyzés inkább alkalmat teremtett arra, hogy nem nyíltan, hanem közvetve, újfent a botránynak minősített, súlyos erkölcsi vétségként számon tartott második házasságra hívják fel az olvasók figyelmét. Két héttel Szendrey Júlia és Horvát Árpád házasságkötése után 1850 augusztusában a *Hölgyfutár* volt az a lap, amely nevek említése nélkül gúnyosan adott hírt ugyanebben a rovatban „egy barátunk szép özvegyének” házasságkötéséről. *Hölgyfutár* 1.2, 32. sz. (1850): 127.

szerepelt Andersené is, vagyis a művei iránti érdeklődés/nagyrabecsülés már az 1840-es évek végén meglehetősen.⁶¹ Az Andersen-fordítás és azok az elbeszélések, amelyek szintén a *Pesti Napló*ban jelentek meg 1850 és 1851 folyamán Petőfi Julia neve alatt, kérdésessé tehetik azt, hogy Petőfi halálát követően valóban 1857-től, a *Három rózsabimbó* című vers megjelentetésétől számítható-e Szendrey Júlia önálló írói munkássága,⁶² hiszen úgy tűnik, a névválasztás, a fikciós elbeszélések, a szerzőként és fordítóként való fellépés, a publikálás gyakorlata a nyilvánosság előtt egyértelműen egy írói pálya kezdetét jelentik. És ezt érzékelték a kortársak is: *A hölgy-íróiság* címen 1851 decemberében megjelent, a nőszerzőkről szóló újságcikk például zárásként Petőfi Julia irodalmi műveinek értékére hívta fel az olvasók figyelmét.

A „Remény” 5-ik füzetében név és munkakör szerint elősoraltatnak jelen századunk magyar Irónői, kik között még Petőfi Julia is méltán foglalna helyet, már a boldogult magyar szellemű „Ungar” divatlap is közöltt tőle sikerült fordításban az „Életképek”ből érzedús leveleket. A „Pesti Napló” műtárában is közöltettek: „Egy kórházi jelenet.” „A huszár boszúja” sat. általa irt jó dolgozatok. Remélhető, hogy még többel is diszesíteni a magyar hölgy-irodalmat.⁶³

Szendrey Júlia a műveiről készített kéziratok jegyzékeiben ezt a két novellát fel is sorolta, de *A vizcsepet* nem említette, pedig sajtóban megjelent prózafordításait számontartotta.⁶⁴ Ugyanebben a műjegyzékben szerepel ugyanakkor egy, szintén a *Pesti Napló*ban, két részletben megjelent próza is, amelyre Szendrey *Emlékezés barátánémra*, illetve *Barátnőm emléke* címmel utalt vissza, és amely a feljegyzés követte kronológiai rend szerint a két említett novella publikálásának időszakában jelenhetett meg. 1851 márciusában a *Pesti Napló*ban valóban megjelent egy *Emlékezés barátánémra* című én-elbeszélés, amelyben a narrátor egy szerelmi csalódása után férjhez adott, boldogtalan, érzelemmentes házasságban élő, önmagát (még

61 VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, „Ismeretlen Orlai Petrich-festmény Petőfi otthonából – Petőfi lefoglalt képeinek sorsa”, in *1823–1973 Petőfi*, szerk. V. NYILASSY Vilma, A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 10, 37–52 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, 1973), 43, 47.

62 Szendrey Júlia életműve értelmezéstörténetéről lásd GYIMESI Emese, „»Ugy jártok, mint a pillangó, mely a tűzbe száll«: Szendrey Júlia irodalmi pályájának problémakörei”, *2000* 25, 2. sz. (2013): 48–60.

63 WGH, „A hölgy-íróiság”, *Hölgyfutár* 2, 280. sz. (1851): 2011–2012, 2012.

64 A kéziratok műjegyzékeit kiadta: GYIMESI Emese, „»...sem árt, sem használ«? A Gyulai-féle nővita kontextusai”, *Első Század* 12, 2. sz. (2013): 253–273, 268–271.

anyaként is) feleslegesnek érző barátnője sorsát beszéli el.⁶⁵ E szöveg szerzőjeként azonban nem *Petőfi Julia*, hanem *H. Viola* van feltüntetve. Ez a név ezek szerint Szendrey Júlia egy újabb írói neve lehetett. Kialakítására vonatkozólag pusztán feltevésekkel élhetünk; elképzelhető, hogy a *H.* férjezett nevére utal, a *Viola* névről pedig tudható, hogy kedves lehetett Szendrey Juliának, hiszen később (1857-ben pár naponosan elhunyt) kislányát is így nevezte el.

Ez az immár Petőfi Sándor művészi támogatása és kapcsolati tőkéje nélkül megkezdett, ámde az ő hagyományaiba lépve, rá visszautalva, folytonosságot létrehozni kívánó szépírói pálya, amely novellákat és egy Andersen-mese fordítását foglalta magában, valószínűleg Szendrey Júlia második házasságából származó első gyermeke, Horvát Attila megszületésével (1851. szeptember) szakadt meg hat évre, és 1857 szeptemberében a fiáról írott, *Három rózsabimbó* című vers megjelentetésével folytatódott.

Csengery Róza

1851 után Szendrey Júlia végül is nem folytatta az Andersen-mesefordítások megjelentetését, melynek első darabját *Mutatvány* alcímmel tette közzé. 1853-tól kezdte publikálni a magyar sajtóban Csengery Róza a maga Andersen-fordításait. A Csengery Róza nevet használó fordító Csengery Antal felesége, König Róza volt, aki *A tatárka*, *A rózsatündér*, *A csalogány* és *Egy anya története* címmel adta közre fordításait 1853–1855 között a *Délibáb*ban, a *Divatcsarnok*ban, valamint a férje és a Kemény Zsigmond szerkesztette *A magyar nép könyve* című kiadványban. A szövegek mellett az „Andersen meséiből” vagy a „Mese Andersen után” kitétel utalt a forrásra.⁶⁶ Ezek a mesék dánul 1839 és 1847 között jelentek meg.⁶⁷

A tatárka lábjegyzete szerint 1853-ban létezett egy olyan terv, amely szerint Andersen válogatott meséinek gyűjteményét Csengery Róza fordításában, illusztrált kiadványként kívánták megjelentetni.⁶⁸ Nyilván az egyes szövegek publikálása az időszaki sajtóban egy ilyen mesekötet előkészítésének eszköze lehetett. A mesefordítás mint írói program ugyanakkor nem pusztán Andersen meséire terjedt

65 H. Viola, „Emlékezés barátnémra”, *Pesti Napló*, 1851. márc. 4–5., [1–2], [1–2].

66 CSENGERY Róza, „A tatárka (Andersen meséiből)”, *Divatcsarnok* 1, 75. sz. (1853): 1526–1527; CSENGERY Róza, „A rózsatündér (Andersen meséiből)”, *Délibáb* 1.2, 21. sz. (1853): 646–649; CSENGERY Róza, „A csalogány (Andersen meséiből)”, *Délibáb* 2.2, 1. sz. (1854): 18–19; CSENGERY Róza, „Egy anya története (Mese Andersen után)”, *A Magyar Nép Könyve* 2, 1–2. sz. (1855): 109–113.

67 *Rosen-Alfven* 1839, *Boghveden* 1841, *Nattergalen* 1843, *Historien om en Moder* 1847.

68 „E kis mese is egyik mutatvány Andersen meséi válogatott gyűjteményéből, mely közlő fordítása után, nemsokára képes kiállításban fog megjelenni.” CSENGERY, „A tatárka...”, 1526.

ki, hiszen Csengery Róza 1855-ben a mára elfeledett Lachambaudie meséiből is közölt fordítást,⁶⁹ viszont ezt követően nem találni nyomát további mesepublikációinak, kötet pedig neve alatt végül is nem jelent meg.

A Beöthy Lászlóval egyidős és szintén komáromi (jómódú kereskedőcsaládból származó) König Róza (1825–1904) Egressy Béni felesége volt,⁷⁰ majd 1851-ben házasodott össze Csengery Antallal.⁷¹ Az 1850-es évek elején Szendrey Júlia második házassága a korabeli társadalmi (vagy inkább erkölcsi) normák felrúgásaként értelmeződött⁷² (hiszen az újraházasodás elvileg nem lett volna normasértés, csakhogy a nemzet özvegye más kategória), ennek fényében elgondolkodtató, hogy König Róza a kortársak szemében legalább ennyire normasértő második házassága miatt esett más elbírálás alá.⁷³ A König Róza írói munkásságára vonatkozó gyér információk sorában visszatérő állítás az, hogy mind Egressynek, mind később Csengerynek német és francia művek fordításával segítette munkáját,⁷⁴ vagyis már az Andersen-mesefordításokat megelőzően is (számom-

69 CSENGERY Róza, „Mesék (Lachambaudie után)”, *A Magyar Nép Könyve* 2, 3–4. sz. (1855): 220–222.

70 Egressy Ákos visszaemlékezése szerint az 1840-es évek közepén Pesten, a Kerepesi úti Müller házában lakott több színészcsalád is, így szülei (Egressy Gábor és Szentpétery Zsuzsanna) mellett Egressy Béni és König Róza is, akiknek Petőfi gyakori vendégük volt. EGRESSY Ákos, *Petőfi Sándor életéből*, Mühlbeck Károly rajzaival, Petőfi Könyvtár XII (Budapest: Szilágyi, Kunossy és társa, 1909), 26–35.

71 SAMU NAGY Dániel, „Csengery Antal társaságai”, *Budapesti Negyed* 46 (2004): 289–312; SAMU NAGY Dániel, „König Róza, a feleség, a családanya és a dolgozó nő”, in *Évek és színek, tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*, szerk. STEINERT Ágota, 41–48 (Budapest: Kortárs Kiadó, 2005).

72 SZILÁGYI Márton, „Arany János és Szendrey Júlia: Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról”, *Tanulmányok* (Novi Sad) 1, (2019): 3–16; GYIMESI Emese, „Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata”, in *Ősszel: Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton, 129–152 (Budapest: Universitas, 2018).

73 König Róza és Egressy Béni az 1840-es évek végén külön költöztek egymástól, König Róza nevelte kislányukat. Másolatban fennmaradt, töredékes levelezésük szerint 1848 nyarán Csengery Antal szerelmet vallott König Rózának, Csengery 1849. január 3-án írt levele szerint pedig ekkor már egyértelműen párt alkottak. (OSZK Kt., *Quart. Hung.* 2422). Az 1850-es évek elején házasságkötés nélkül éltek együtt Pesten, König Róza kislányával és közös gyermekükkel. König Róza és Csengery Antal Egressy Béni halála után két hónappal, 1851 szeptemberében kötöttek házasságot. König Róza és Csengery Antal (valamint Czakó Zsigmond) kapcsolatának megjelenítése a szépirodalomban, König Róza (fiktív) levelével: MILBACHER Róbert, *Léleknayavalyák – avagy az öngyilkolás s egyéb elveszejtő szerek természetéről* (Budapest: Magvető, 2018), 215–228.

74 SZINNYEI József, „Csengery Antalné König Róza”, in SZINNYEI, *Magyar írók élete...*, 2:263; [N. n.], „Özv. Csengery Antalné, 1822–1904”, *Vasárnapi Ujság* 51, 20. sz. (1904): 343–344 (ugyanitt születési éve 1822-ként van feltüntetve, és egy Strelisky műterméből származó időskori fotót is mellékeltek a nekrológhoz); NAMÉNYI Lajos, „Emlékezés Csengery Antalnéről”, *Az Ujság* 2, 134. sz. (1904): 12. (A színháztörténettel foglalkozó és belső információkkal is rendelkező Naményi azt is megemlítette, hogy Egressy Béni számára/nevében fordított francia színműveket König Róza az 1840-es évek-

ra egyelőre tételesen nem azonosítható) fordítói gyakorlattal rendelkezett. Férjéhez írott leveleinek tanúsága szerint (nyilván neveltetése okán) németül jól tudott (Loránt fiukat például ő tanította németül olvasni),⁷⁵ emellett leveleiben francia kifejezések is szerepelnek, de német és francia nyelvtudását az Andersen, illetve a Lachambaudie-fordítások tanúsítják a legvilágosabban.

Az Andersen-mesékről és azok fordításáról a szépirodalom iránt mélyen érdeklődő politikus-tudós férj, Csengery Antal is kedvezően nyilatkozott: „Nőm is író. Andersen gyönyörű meséit fordítja magyarra, gyermekek számára. Mire a kis Géza három-négy éves lesz, egy jókora kötet mesét kap. Ha irodalommal foglalkozik, minden nőnek ilyes dolgokkal kellene foglalkoznia”⁷⁶ – vagyis a nők irodalmi munkásságának jellegét illetően Csengery már 1854-ben azon, a pár évvel később Gyulai Pál által kodifikált állásponton volt, mely szerint ha női szerzőkről van szó, az irodalmi alkotásnak valamiképpen kapcsolódnia kell a családhoz és a gyerekekhez. Ugyanakkor Csengery nem a kézimunkázáshoz hasonlatos hasznos szabadidős (dilettáns) tevékenységként említi az írást, hanem *íróként* utal feleségére, vagyis olyan státuszt rendel hozzá, mint saját magához. A levélrészletből az is kitűnik, hogy az Andersen-mesekötet összeállítása valóban tervbe volt véve.

A (mese)fordítás nyilvánvalóan nem pusztán automatizmus, egy már megalkotott szöveg mechanikus áttétele. Ezt csupán egyetlen – valószínűleg meglehetősen önkényes – összehasonlító példával szeretném illusztrálni, a gyermeke halálával szembenező anya alakja köré épült korabeli narratívák sorából merítve.

„Délutáni idő van. A kórház teremeiben csend uralkodik, ama félelmes csend, miköz [!] kórházban szokott lenni, minek hatását hasonlítani lehet azon nyugtalanító szorongatáshoz, mely rekkenő nyári napokban ránehezedik az emberre...” Petőfi Julia 1851-ben a *Pesti Napló*-ban kiadott novellája, a *Kórházi jelenet* kezdődik így, egy középkorú asszonyról szólván, aki felnőtt fiát keresi kétségbeesetten kérdezősködve a kórtermekben a nagybetegek és haldoklók között. A narrátor a bizonytalanságtól gyötört és a hiábavaló keresés miatt szorongó nő viselkedését, érzéseinek és gondolatainak kavargását egészen árnyaltan és megkapóan tudja bemutatni:

ben, valamint megosztotta azt az anekdotát is, miszerint Jókainak és König Rózának ugyanaz volt a szoptatós dajkája Komáromban.) Mindkét nekrológ röviden szót ejt az Andersen-fordításokról is.

75 „Lorántkával olvasgatok németül, könnyen fog az nála menni, igen sokat ért és nagy könnyűséggel fordít.” Csengery Antalné Csengery Antalhoz, h. n., k. n., OSZK Kt., Levelestár, 11. sz. levél.

76 Csengery Antal atyjának, Pest, 1854. márc. 28., in CSENGERY Antal, *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, bevezető tanulmánnyal ellátta WCLASSICS Gyula, közzétette CSENGERY Lóránt, Magyarország újabbkori történetének forrásai (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1928), 445.

[Az asszony] [a]nnyira ki volt merülve, hogy szinte öntudatlanul ült le a székre, melyhez kísérelve vezeté, s itt, pár percnyi szünet után, élénken emelé föl fejét s elkezdte beszélni, önmagát biztatva és korholva előbbi gyöngeségeért. Látszott rajta, hogy a legnagyobb erőtetésébe került beszélnie, de nem mert hallgatni, mert gondolatainak nem parancsolhatott úgy, miként szavainak; látszott, hogy megnyugtató, biztató szavaival csak borzasztó, fekete gondolatait akarja elnyomni, – beszéde hangosságával, szívének félelmes, lázas dobogását túlkialtani.⁷⁷

Az asszony végül megtalálja fiát (bár a meggyötört fiatal férfiban először nem ismeri fel őt), hogy azután (a szöveg zárlatának sejtetése szerint) nemsokára el is vesztse: „hogy elváljon tőle még egyszer, de – utolszor, *föltalálhatatlanul örökre!*”⁷⁸

A nők irodalmi munkásságát 1858-ban közzétett, nagyhatású polemikus cikksorozatában leginkább a gyerek- és ifjúsági irodalomra (és néhány műfajra, így a mesére) korlátozni kívánó Gyulai Pál *Egy anya* címmel megjelent elbeszéléseinek (1866) cselekménye is azt követi végig, hogyan veszíti el egy anya gyermekét. A novella ott végződik, hogy a beteg gyermeke mellett hosszasan virrasztó, kimerült anya végül elalszik, és arról álmodik, hogy kisfia meggyógyul, ám a fiú éppen ekkor hal meg. A mindentudó narrátor ezen a ponton az olvasókhoz fordul, és őket is bevonva a dermesztő közös tudásba és várakozásba a következőképpen zárja, vagy inkább függeszti fel a szöveget:

A szobában csend volt; az éji mécs egyenlő barátságos fényt vetett az anya mosolygó s a gyermek merevült arczára. Az ablakredőnyökön át a szürkület halvány világá reszketett be, de a madarak még nem ébredtek föl. Oh ne is ébredjete, vagy ébredjete később, mint máskor!

Csitt, csitt, hallgassunk, ne ébreszszük fel a szegény anyát!⁷⁹

Csengery Róza *Egy anya története* című Andersen-fordításának (1855) története ott kezdődik, ahol Gyulaié véget ér: a gyerekhallással való szembesüléssel. A haldokló gyermeke mellett virrasztó, majd elalvó anya felébredésekor észleli, hogy az öregember képében járó Halál elvitte kisfiát. A Halállal szembeszálló anya mitikus képzeteket megidéz, brutális, öncsonkító-önpusztító túlvilági utazás-

77 PETŐFI, „Kórházi jelenet”, [1.]

78 Uo., [2.] Kiemelés tőlem. – G. J. A sorokat olvasván nehéz nem gondolni arra a tapasztalatra, amelyet a szöveg szerzője szerezhett, amikor férjét próbálta meg feltalálni, életben maradásáról vagy haláláról bizonyosságot szerezni.

79 GYULAI Pál, „Egy anya. Beszélyke (Felolvasatott a Kisfaludy-társ. f. é. febr. 6-án tartott ünnepélyes közülésében).”, *Vasárnapi Ujság* 13, 10. sz. (1866): 110–113, 113.

ba kezd, hogy visszaszerezze gyermekét. A Halál üvegházában végül megtalálja azt a még dobogó szívű „kis tavaszi virágot”, amelyben fiát fedezi fel, de amikor az Isten akaratát beteljesítő Halál két életutat mutat fel előtte (nyomor, illetve boldogság), és nem fedi fel, melyik várna gyermekére, az anya Istenhez fordulva lemond a döntésről és kisfia visszaszerzéséről:

– Ne hallgass meg, ha kérésem nincs akaratom szerint, legyen meg a te akaratom!
 Ne hallgass meg, ne hallgass meg!
 S mellére csüggeszté a fejét.
 A Halál pedig elment a gyermekkel amaz ismeretlen földre.⁸⁰

A korszakban a gyerekek halála a magas mortalitási arány miatt szinte minden családot érintő, általános tapasztalat volt. A veszteség elviseléséhez a gondviselő isten akaratába és kifürkészhetetlen okaiba, valamint a túlvilági életbe vetett hit nyújtott segítséget, bár többek között éppen a Csengery család baráti körének példája tanúsíthatja, hogy még hívő és érzelmeik kimutatása terén maguknak önfegyelmet előíró férfiak számára is valójában milyen traumát okozott a gyerekek halálával való szembesülés. A református lelkészként szolgáló Tompa Mihály képtelen volt feldolgozni kisfia halálát, az őt vigasztalni próbáló Arany János lánya halála után évekig nem tudott verset írni, és a hivatali munkába menekülő, máskülönben tartózkodó magatartásáról ismert Arany László pedig unokahúga, vagyis Széll Piroska halála után az előtte álló „rémitő sivár üresség”-ről és lelki összeomlásáról írt régi barátainak („én kizökkentem életem pályájából”)⁸¹, egy helyet egészen a fenti Andersen-mese gondolatmenetét és szóhasználatát megidézve.⁸² A for-

80 CSENGERY, „Egy anya története...”, 113. Ez a mese ma már kevésbé ismert, hiszen a gyerekeknek szánt Andersen-kiadásokból hiányzik, de a korszakban Andersen munkásságának egyik emblematikus darabja lehetett. 1875-ben, Andersen 70. születésnapjára időzítve jelent meg az a kötet, amely 15 nyelven közölte az *Egy anya* fordításait. Magyar nyelvű változatként nem Csengery Róza, hanem Czanyuga József egy évvel korábban, 1874-ben kiadott fordítását adták közre. *Hans Christian ANDERSEN, Historien om en Moder i Femten Sprog*, udgiven af Jean PLO og Vilhelm THOMSEN (London–Kjøbenhavn–Leipzig: Williams & Norgate – C.A. Reitzel – F.A. Brockhaus Sortiment, 1875).

81 Arany László Lévy Józsefnek, 1886. júl. 16. MTA KIK Kt., Ms. 5983/139.

82 „A mi rettenetes három hetünk idején a hajnal első óráit, midőn rajtam volt a virrasztás sora, de betegünk állapota egy kissé rendszeren (?) csillapult, kertünkben szoktam tölteni, csendben, magánosan. Lelkem remény és kétségbeesés közt hánykódott s e tanútlan egyedüliségemben vágyva vágytam volna földre borulni, hogy imádkozzam; de gondolatban sem birtam tovább haladni ez egy eszménél: »Ne úgy legyen, a mint én akarom, hanem a mint te akarod.« Mert arra a hitre jutottam, hogy a földi embernek, ha hisz a mindenható igazságos istenben, imádsága nem lehet sem több sem más e néhány szónál; minden egyéb beszéd vagy gondolat: elbizakodott erőlködés az istenség ellen. A reánk mért csapás után megtelt a lelkem keserűséggel. Közel voltam ahhoz, hogy isten-káromlás-

dítás mint rejtekező vagy láthatatlan mesemondás⁸³ révén közzétett szöveg tehát valamiféle magyarázó elvet és vigaszt nyújthatott azoknak a középosztálybeli olvasóknak, akik, mint Csengery Róza és Csengery Antal, kénytelenek voltak sorozatosan megélni azt, hogy féltő gondoskodásuk ellenére elveszítik gyermekeiket.⁸⁴

Csengery Róza mesefordításainak meglehetősen pozitív volt a visszhangja, a *Budapesti Hirlap* anonim recenzense (Salamon Ferenc) sajtószemléjében 1854-ben így méltatta: „Másik említést érdemlő műfordítás ugyanazon lapban [a *Déliabban* – G. J.] a »Csalogány« Andersen meséiből, fordította Csengery Róza. Ha Andersen, ki dán létére anyanyelvén és németül egyaránt írja regéit, a kedélyes elbeszélő tehetségben párját keresi, úgy a műgond, melylyel fordítva van, mai irodalmunkban, midőn a nyelvvel annyi visszaélés történik, meglep és újszerűnek tetszik.”⁸⁵ Az *Új Magyar Muzeum* szintén elismerően szólt e fordításról: „Legtöbb beccsel bírnak a Délibáb januári folyamában közölt szépirodalmi munkák közül némely fordítások, név szerint A csalogány, Andersen meséiből Csengery Rózától, s Parisina, lord Byron után Szász Károlyiéi.”⁸⁶ A *Budapesti Hirlap* megemlékezett az *Egy anya története* című szövegről is: „mese Andersen után Csengery Rózától, mi az anyai szeretetet igen szépen s érdekesen példázza.”⁸⁷

Az 1850-es évek első felében a hazai sajtóban az elszórt Andersen-mesefordítások (melyek feltehetően önálló kiadvány előkészítéseként jelentek meg) mellett

ra vetemedjem, ha ily kitörést is már gondolatban el nem fojtott volna minden erőlködés tehetetlen voltának érzete s az a halovány ön-áltatás: mit tudod, nem jobb volt-e talán így?” Arany László Szász Károlynak, Budapest, 1886. aug. 12., OSZK Kt., Levelestár.

83 Gillian LATHEY, *The Role of Translators in Children's Literature: Invisible Storytellers* (New York: Routledge, 2010).

84 Arany Juliska közeli barátja volt a nála 15 évvel idősebb Csengery Antalnének – aki férjével együtt pártfogója volt Arany János lányának, akit az 1850-es évek végén hónapokon át több ízben is vendégül láttak Pesten. A Csengery családot ért veszteségekről így írt: „Nagyon-nagyon fájdalom e tekintetben a Csengeryné sorsát. Neki az élete ez: hordozza és szüli kisdedét, fölneveli 3–4–6–8 éves korukig; mikor legtöbb velők a baj, gond, nyughatatlanság; azt az időt keresztül hatolja velök szerencsésen szépek egészségesek gyermekei, s egyszer egészen váratlan jön egy torokgyík, vagy más hirtelen ölé betegség, s akkor ragadja el őket egymásután; mint már egy ízben történt, hogy öt hét alatt hármat vesztett el. És ez így megyen évről évre; s neki mindig csak apró gyermekei vannak. Úgy hiszem most a tizenharmadik lesz. Iszonyú sors ám ez, Kedvesem!” Arany Juliska Lengyel Dánielének, Pest, 1862. márc. 18., in ROLLA Margit, *Arany estéje* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944), 56–57.

85 „Szépirodalmi Lapszemle”, *Budapesti Hirlap*, 1854. febr. 5., 8., 1868–1869, 1878–1879, 1878. Kötetben újabban: SALAMON Ferenc, *Irodalmi írásai, 1854–1857*, 1. köt., szerk. ZABÁN Márta (Közlösvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2018), 28–36, 33.

86 „A Muzeum Tárcája”, *Új Magyar Muzeum* 4.1 (1854): 193–198, 195.

87 *Budapesti Hirlap*, 1855. márc. 13., 3685. (*Napi hírek és események* című rovat.) Felsorolásszerűen említette a szöveget: *Vasárnapi Ujság* 2, 11. sz. (1855): 88. (*Szerkesztői könyvtár* című szemléjében.)

néhány apróbb megjegyzés tanúskodott Andersen meséinek lassú befogadásáról. A *Pesti Napló*-ban 1853-ban egy Harriet Beacher-Stowe elbeszéléseiről szóló bírálatban Andersent a „családi idyll” reprezentációjának alapítói között említették futólag,⁸⁸ Gyulai Pál pedig 1855-ben, Tompa virágregéit bírálva tett említést pozitívan Andersen „csinos regéiről”, melyek „nagy és kis gyermekeket egyaránt elbájoltak.”⁸⁹ Az 1850-es évek végén került sor az első kötetes megjelenésre, amely azután az 1860-as évektől az Andersen-recepció kiszélesedéséhez vezetett.

Szendrey Júlia Andersen-fordításának előkészítése a sajtóban

Mint láthattuk, Csengery Róza tehát már első Andersen-mesefordításánál jelezte, hogy idővel kötetbe gyűjtve kívánja kiadni a meséket, ám ez a kiadás végül nem valósult meg. Az 1850-es évek másik jelentős Andersen-fordítója, Szendrey Júlia, a közlés formájának kiválasztásakor ellentétes utat választott: leszámítva az 1851-ben megjelent mutatványszöveget, nem tudunk arról, hogy az 1850-es évek sajtójában további mesefordításokkal készítette volna elő egy mesegyűjtemény megjelentetését, hanem azonnal gyűjteményes formában tette közzé a fordításokat.

Bár Szendrey Júlia a sajtót nem használta arra, hogy ott egyes meseszöveget megjelentessen Andersentől (később, saját szerzői meséi esetében viszont már ezt az utat választotta), ugyanakkor az Andersen-mesekötet megjelenését (és így reklámozását, a lehetséges olvasók/vásárlók tájékoztatását) a korabeli sajtó több részletben készítette elő. Arról, hogy Andersen meséi Szendrey Júlia fordításában önálló kötetben jelennek meg magyarul, az újságok 1857 őszén kezdték tudósítani az olvasókat.

A *Vasárnapi Ujság* rövid közleménye említést tett arról, hogy a magyar sajtóban korábban már jelentek meg Andersen-fordítások, melyek célközönsége a cikk szerzője szerint elsősorban nőkől és gyerekekből áll. A szerző és a fordító azonosítása is megtörtént: Szendrey Júlia neve mellett feltüntették elhunyt férje nevét (nem a jelenlegiét), Andersen nemzeti hovatartozását eltévesztve pedig svéd írónak titulálták a szerzőt. A tudósítás szerint háromféle kiadás volt tervbe véve, vagyis differenciált olvasóközönségnek szánták a művet. E nagyközönségnek szóló közlemények újfent magyarázattal szolgáltak a mesék szerzőjének, il-

88 „Gutzkow a »Gyöngyvirágról«”, *Pesti Napló*, 1853. júl. 8., [3].

89 GYULAI PÁL, „Szépirodalmi Szemle III. Tompa Mihály versei. II. köt. 1854.”, *Budapesti Hirlap*, 1855. ápr. 27., 3898.

letve fordítójának kilétére vonatkozóan (svéd, dán író; Petőfi Sándorné, Petőfiné naplója szerzője stb.).

Készülnek a karácsoni s ujévi ajándékok könyvkiadóinknál is. Legközelebb Lampel Róbertnél jelent meg illy becses mű. A világszerte kedvességre talált svéd *Andersen* „Meséi,” mellyek egyes darabjai időszakonként már magyar folyóiratokban is láttak napvilágot s különösen gyermekek s nőknél kedélyre s képzeletre egyaránt ható kedves olvasmányokká lőnek majd minden európai nyelven. Ezen magyar fordítást most *Szendrey Julia* (hajdan Petőfi Sándorné) tollából veszi a közönség. Van belőle háromféle kiadás: népies kiadás 30 kr., csinos borítékkal 40 kr., diszkiadás, arany szegélylyel 1 ft. 12 kr.⁹⁰

A *Hölgyfutár* a fentiekhez hasonló információkból állította össze a mű várható megjelenését beharangozó közleményeit, bár itt már Andersen nemzetiségét sikerült svédről dánra javítani, illetve az elhunyt férjre való nyílt utalás helyett a fordító korábbi irodalmi munkásságából a „Petőfiné naplója” című műre hívták fel a figyelmet. Emellett ugyanakkor már „ismert író”-ként utaltak Szendrey Júliára, ezt a státuszt pedig versei biztosították számára (amelyek nem sokkal korábban láttak napvilágot a sajtó közvetítésével).

Szendrei Julia – több sikerült költemény írója, – most *Andersen* dán író nagy híri meséinek átfordításával foglalkozik. E művet Lampel R. adandja ki oly módon, hogy az igen szép karácsonyi és új évi ajándok leend. – E szép mesék majd minden mivelten nyelvre lefordítvák, s mi örülhetünk, hogy annak magyarításával oly avatott kéz foglalkozik, melynek az érzelem-gazdag „Petőfiné naplóját” köszönhetjük.⁹¹

Közeleg a karácsony, a „családok ünnepe,” es az újév „a megemlékezések drága napja”, midőn mindenki igyekszik szivességét kinyilvánítani azok iránt, kiket szeret. A gyermekek szülőiktől karácsonyfákat, az idősebb ifjak olvasó könyveket kapnak, hogy örüljenek és okúljanak. Egy ily karácsonyi és újévi ajándékul igen alkalmas könyvre figyelmeztetjük a szülőket, melyet *Lampel Róbert* könyvtárus e napokban adott ki. Ez *Andersen* világhírű meséinek könyve, melyet magyarra *Szendrey Julia*, az ismert író fordított. – Hogy e mesék menyire szépen s költőileg vannak nyelvünkre lefordítva, előlegesen is minden olvasónónk elfogja képzelni, ha újra megmondjuk, hogy e fordítás ugyanazon gyöngéd kéztől eredt, mely irodalmunkat „*Petőfiné nap-*

90 *Vasárnapi Ujság* 4, 51. sz. (1857): 558. (*Irodalom és művészet* című rovat.) Kiemelések az eredetiben. G. J.

91 *Hölgyfutár* 8, 257. sz. (1857): 1119. (*Budapesti hirharang* című rovat.) Kiemelések az eredetiben. G. J.

lójával” ajándékozta meg. E szép mesék többféle kiadásban jelennek meg. Az aranyvágású vignette-es diszkiadás ára 1 ft. 30 kr. népies formában (mely az „Ifjúsági könyvtár” második füzetét képezi,) 30 kr. s csinos olvasó kiadásban negyven pengő krajcár. Azt hisszük, valamenyi kiadás minél hamarabb el fog kelni, már csak azért is, hogy a derék író e részvét által még nagyobb munkásságra ösztönöztessek.⁹²

A *Kalauz a Hölgyfutár* közleményére reagálva, a párhuzamos fordítások meglétere utalt, és ezek, illetve az írói tevékenység nyilvánossága kapcsán etikai (?) dilemmára figyelmeztetett:

A *Hölgyfutár* nov. 10-iki számában olvassuk, hogy Szendrei Julia most Andersen dán író nagy nagy [!] híru meséinek átfordításával foglalkozik Lampel R. számára. E mű átfordításával rég foglalkozik e lapok szerkesztője is, minek tanúsága az, hogy az általa szerkesztett „Kis pajtások könyvtárában” több mese közöltetett is belőle. Ez összeütközés után az a kérdés merül föl: melyik jobb: ha valamely író titkos működése kikürtöltetik? vagy hogy némely író csak titkon működik?⁹³

Boross Mihály Andersen-fordításai

E megjegyzés nyomán elindulva valóban újabb Andersen-mesékre és egy újabb (Beöthy László és König Róza mellett szintén komáromi származású) Andersen-fordítóra lehet bukanni. A *Kalauz* egyik szerkesztője a *Kis Pajtások 6 Krajczáros Könyvtára* elnevezésű sorozat szerkesztője is volt.⁹⁴ Boross Mihály (1815–1899) Ószönyben született, földműves családban. Komáromban, Cegléden, Nagykörrösön és Pápán tanult, majd 1842-ben ügyvédi vizsgát tett.⁹⁵ Petőfit és Szendrey Júliát személyesen is ismerte.⁹⁶ A szabadságharcban aktívan részt vett, amnesztiát Komárom kapitulációjakor hadbíró századosként kapott. Az 1850-es évek elején Fejér megyébe vonult vissza, Iváncsán majd Baracskán gazdálkodott, akár-

92 *Hölgyfutár* 8, 288. sz. (1857): 1251–1252. (*Budapesti birharang* című rovat.) Kiemelések az eredetiben. G. J.

93 *Kalauz* 1, 20. sz. (1857): 316. (*Hogy áll a világ?* című rovat.)

94 *Kis Pajtások 6 Krajczáros Könyvtára*, 12 füz., szerk. BOROSS Mihály (Pest: Magyar Mihál könyv-árusnál, 1857–1858). Az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő sorozat nem teljes, a hetedik füzet hiányzik.

95 SZINNYEI József, „Boross Mihály”, in SZINNYEI, *Magyar írók élete...*, 1:1242–1246.

96 BOROSS Mihály, *Élményeim 1848–1861*, kiadja Borongó, II. füzet (Székesfehérvár: Vörösmarty Könyvnyomda, 1882), 179–180.

csak Vörösmarty Mihály (akinek kártyapartnerre volt, és aki éppen Boross közbenjárásával került a szülőfalujával szomszédos településre).⁹⁷ 1853-ban Boross két évi várfogságra ítélték, kiszabadulása után a *Vasárnapi Ujság* és a *Napkelet* munkatársa volt, népszerűek voltak a népirodalom fellendítése érdekében közreadott írásai. A *Kalauz* 1857 júniusában (tehát Szendrey Júlia Andersen-kötetének megjelenése előtt pár hónappal) indult meg, szépirodalmi és ismeretterjesztő profillal.⁹⁸

A *Kis Pajtások 6 Krajezáros Könyvtára* című sorozat részeként 1857–1858 folyamán 12 apró, illusztrált füzetke jelent meg, amelyek erkölcsnemesítő és történelmi, zoológiai, valamint irodalmi ismeretterjesztő elbeszélések mellett (amelyek sorában szerepelt például Arany János vagy Vörösmarty Mihály rövid életrajza és méltatása) szépirodalmi műveket adtak közre általában megnevezett szerzőktől (pl. Czuczor Gergelytől, Petőfi Sándortól, Aranytól, Vachott Sándortól – vagy éppen Szendrey Júliától).⁹⁹ A harmadik füzetben olvasható „*Az angyalról és halott gyermekéről*”,¹⁰⁰ a nyolcadikban „*A gyufaáruló kis leányról*”,¹⁰¹ a tizedikben pedig „*A világ legszebb rózsájáról*”¹⁰² című szöveg. Egyik esetben sem tüntették fel Andersen nevét, csupán az utalhat a fordítás/kölcsönzés tényére, hogy a címek ebben az esetben idézőjelben szerepelnek.

Ez a példa is azt tanúsítja, hogy a korabeli gyerekirodalomban – a későbbi bibliográfiák és irodalomtörténeti összefoglalások számára láthatatlanul és követhetetlenül – magyar és külföldi szerzők művei jelentek meg sorra, s ezek a korszak egy egyelőre fel nem tárt (bár valószínűleg nagy hatású) szövegregpertoárját rejtik. A gyerekirodalom a modern nemzetállamokban lett a szocializáció egyik leghatékonyabb eszköze, melynek révén az is – Arany kifejezésével élve – „vérvé tanulhatta” az alapvetőnek tekintett szövegeket, ismereteket, normákat és attitűdöket, aki a későbbiekben, felnőve végül is nem lett olvasó ember.

Szendrey Júlia mesefordításainak megjelenése

Bár Szendrey Júlia Andersen-kötetén az 1858-as évszám szerepel és a szakirodalom is így tartja számon megjelenését, valójában 1857 végén (feltehetően decem-

97 Uo., 271–273.

98 Irodalmi munkásságáról és az 1850-es évek sajtóviszonyairól lásd uo., 340–346.

99 SZENDREY Júlia, „Zoltán fiamnak”, in *Kis Pajtások 6 Krajezáros Könyvtára*, 11:75–77.

100 „Az angyalról és halott gyermekéről”, in uo., 3:45–50.

101 „A gyufaáruló kis leányról”, in uo., 8:32–39.

102 „A világ legszebb rózsájáról”, in uo., 10:52–58.

ber elején) jelenhetett meg, úgy, ahogyan az előzetes híradások is kalkuláltak: a karácsonyi-újévi ajándékok beszerzésének idejére időzítve. A sajtó 1857 decemberében számolt be arról, hogy a kötet forgalmazása megkezdődött. Az is tudható, hogy Szendrey Júlia kilencéves Zoltán fiának (december 15-én esedékes) születésnapjára a frissen megjelent Andersen-mesekötetet kívánta ajándékba adni (édesapja, Petőfi Sándor arcképével együtt).¹⁰³

Mivel a kötet önértelmező paratextust alig tartalmaz, különösen érdekes, miként hirdette a kötetet a kiadó:

Szép ünnepi ajándék! Lampel Róbert könyvárusnál (városháztéren) épen most jelent meg és minden hiteles könyvárusnál kapható: ANDERSEN MESÉI. Fordította SZENDREY JULIA. Három kiadásban. I. finom kiadás, szépen kötve 1 frt 12 kr. – II. finom kiadás, fűzve 40 kr. – III. kiadás (ifjúság könyvtára II.) 30 kr. – Postán bérmentesen küldve mindegyik kiadás 10 krral drágább. Andersennek ezen nevezetes regéiből egyedül német nyelven hét fordítás létezik, s ezeken kívül már minden nyelvre le vannak fordítva. – Legujabban Szendrey Julia asszony a magyar irodalmat ajándékozta meg vele és mindenesetre nálunk is, mint más nemzeteknél hasonló tetszésnek fog örüdni. – Egyedül Andersen van azon titok birtokában, regéket elbeszélni, melyek mind az ifjak, mind felnőtteknek tetszenek, midőn is az elsők az előadás csudaszerű természetességétől elbűvöltenek, és lebilincseltenek, míg az utóbbiak gyönyörködnek finom jókedélyű gúnyorában, melylyel az átlengve van.¹⁰⁴

A *Pesti Napló* utolsó oldalán (a Miss Dzuba, idomított afrikai fekete elefánt Széna téri látványtetése, valamint a Szendrey Júlia gyerekei által is kedvvel látogatott Circus Renz, illetve Popp J. G. gyakorló fogorvos Anatherin szájvizének hir-

103 „Kedves Marikám! Most olvastam, hogy a Ráth-féle könyvkereskedés kirakatában látható Sándor képe, az t. i., mit a *Hölgyfutár* készítettett. Legyetek olyan szivesek Marnónéval, és menjetek el a Ráth kereskedésbe, talán kapható lenne belőle egy példány. Ha másképen nem adnák oda, említsétek meg, hogy a költő fiának születésnapjára akarjátok megvenni; remélem, hogy erre adnak belőle egy példányt. Zoltánt szeretném meglepni vele. Épen á propos lenne az Andersen mellé. Ha megkapjátok, azon esetre kérlek, vegyetek mingyárt valami egyszerű rámat is hozzá és üveget.” Szendrey Júlia Szendrey Máriához, h. n., é. n., in SZENDREY Júlia, *Családi levelek: Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával*, s. a. r., jegyz., RATZKY Rita (Budapest: Athenaeum Kiadó, 2018), 249–250. Bár a levél nincs datálva, de a *Hölgyfutár* 1857. december 12-én tudósított a Ráth-könyvkereskedésben kiállított Petőfi-képről: „A váci-utcában Ráth Mór könyvkereskedése előtt mostanában mindig nagy közönség szokott állni, mely a kirakatban látható, »Petőfi Debrecenben« című újévi műlapunk nézésével van elfoglalva.” *Hölgyfutár* 8, 284. sz. (1857): 1233. A szóbanforgó kép a *Petőfi Debrecenben (1844-ben)* című Orlai Petrich Soma-festmény nyomán készült, a *Hölgyfutár*-ban többször is reklámozták, az előfizetők ajándékba kapták.

104 *Pesti Napló*, 1857. dec. 20., [4].

detései között) elhelyezett szöveg tehát a termék iránti érdeklődés megalapozása és a vásárlókedv felélesztése céljából hivatkozik a szerző nemzetközi sikerére, összekapcsolja az Andersen-mesék ismeretét a műveltség meglétével, és a szövegek egyedülálló karakterét abban látja, hogy azok egyszerre képesek a gyerek és a felnőtt közönségnek szólni. A *titok* szó (a különleges tudásra utalva) szintén az olvasói kedv felkeltésére szolgál.

A szerző és a műfaj ilyen fokú dicséretére benyomásom szerint azért is szükség volt, mert a korabeli magyar kultúrában távolról sem volt magától értetődő, hogy egy gyerekeknek (is) szóló mesegyűjtemény különösebb értéket képviselne, az pedig, hogy felnőttek számára is alkalmas olvasmány lenne, az olvasói elvárások és attitűdök igen nagy mértékű áthangolását kívánta meg.¹⁰⁵ Mindenesetre a kiadó által közreadott könyvreklámból az is kitűnik, hogy az előzetes tájékoztatásnak megfelelően valóban rétegzett olvasóközönséget céloztak meg, így háromféle kiadásban hozták ki a mesefordítást (két finom kiadás kötve, illetve fűzve, és az ifjúsági könyvtár számára készült edíció).

A kötet címnegyedében feltüntetett információk a következők voltak: „Andersen meséi. Fordította Szendrey Julia. Pest, 1858. Kiadja Lampel Róbert.” A szerző, a fordító és a kiadás adatai után külön lapon egy dedikáció olvasható: „Zoltán, Artila, Árpád fiaimnak.” A könyv utolsó oldalán pedig a nyomdai munka adatait tüntették fel: „Pesten, 1857. Nyomatott Wodianer F. betűivel.” A 156 lapból álló, illusztrációk nélkül kiadott kötet 16 szöveget adott közre: *A szerelmes pár, A fenyőfa, A szilárd cinkatona, A vizcsepp, A kanász, A régi ház, A királyleány és a borsószem, A rózsatündérke, A császár uj ruhái, A pohánka, A pásztorlányka és a kéményseprő, A bodza-anyóka, A csintalan fiú, A kis gyúfaárus leánya, A paradicsom kertje, A gölyák.*

A címnegyed visszafogott adatközlését szemügyre véve, úgy tűnik, Andersen munkássága ekkoriban a potenciális olvasóközönség számára már jól ismert lehetett; szükségtelen volt a keresztnév feltüntetése: az *Andersen-mese*, akárcsak a *Grimm-mese* ekkorra már olyan termék lehetett, amely önálló fogalomként létezett – amit a mesekutatás később a *Gattung Grimm* kategória alkalmazásával jelzett, de használható lenne akár a *Gattung Andersen* kifejezés is, e mesei megszólalásmód intézményesülését jelezve.¹⁰⁶

105 GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában* (Budapest: Akadémiai, 2010), 63–64.

106 Ahogyan TURÓCZI-TROSTLER József fogalmazott: „Andersen neve személytelen fogalomná lett akárcsak Aisoposé.” TURÓCZI-TROSTLER, *Realizmus és irodalomtörténet*, 18. (A Grimm-mesék magyarországi kiadástörténetének is egyik jól megfigyelhető jellegzetessége, hogy Wilhelm és Ja-

A fordító lánykori nevét használta, a korabeli magyar társadalom egyik legismertebb női nevét, amelyet az 1840-es évek végén sajtóban megjelent publikációiban is használt (ugyanakkor nem tért vissza az 1840-es/1850-es évek fordulóján használt Petőfi Julia névhez).

Nem használta tehát férje nevét (Horvát Árpádné, bár a korabeli sajtó híradásai szerint különféle célokra szóló adományait ilyen néven jegyezte), ellentétben például a szintén Andersent fordító König Rózával (Csengery Róza) vagy Csapó Máriával (Vachott Sándorné), ugyanakkor az ajánlásban felsorolt három fia közül az első (Zoltán) nyilvánvalóan minden felnőtt könyvvásárlóban és olvasóban felidézte azt a nevet (Petőfi), amelyet kimondva-kimondatlanul a fordítóhoz társítottak, és amely státuszának és identitásának meghatározó eleme volt.

A két (a közvélemény által élénk érdeklődéssel kísért és nagy publicitást kapott) házasságból származó három gyerek nevének együttes felsorolása az anya és gyerekeinek (házastársi kapcsolattól független) egységét tükrözi. A *fiaimnak* ajánlás tehát egyfelől utal a könyv lehetséges befogadóinak körére, vagyis a gyerekekre mint célközönségre, másfelől a szépirodalom mezejére lépett fordító családanyai státuszát és érzelmi elköteleződését fejezi ki. Az anyai státusz hangsúlyozása pedig különös jelentőséget kap egy olyan nőtől, akit a közvélemény leginkább feleségi mivoltában ítelt meg és el. Érdekes a dán mesekötet ajánlásában egymás mellett olvasni a három (ekkor kilenc-, hat- és kétéves fiú) egységesen (az együvé tartozás jeleként) régiesnek ható, mégis újszerűnek számító, lefordíthatatlan és hangsúlyozottan magyaros (pogány, fejedelmi-uralkodói) nevét, amelyek ma ugyan közhasználatú nevek, ám a 19. század előtt nem voltak jelen a magyar keresztnév-adás gyakorlatában.¹⁰⁷

A közlésre kiválasztott meséknél nem lehetett szempont az, hogy korábban még magyarul meg nem jelent szövegeket tegyen közzé, hiszen *A császár új ruhái* az 1840-es években kétszer, *A rózsatündérke* és *A pohánka*¹⁰⁸ pár évvel korábban Csengery Róza fordításában már megjelent. Tematikusan a (boldogtalan/viszonzatlan) szerelem, az emlékezés és a felejtés, a hiúság/gög, önzés és magány képzeleti köré épülnek a mesék. *A rózsatündérke*, *A kis gyúfaárus leányka*, *A gólyák* című szövegek szerepeltetése egy gyerekeknek szánt könyvben talán zavarbaejtő lehet a mai olvasó számára. Az elsőben egy fiút megöl és lefejez szerelmének gonosz bátyja, a lány megtalálja az erdőben a holttestet, kiássa, és, mint Mathilde

kob Grimm mint különálló személyek gyakran eltűnnek a mesék mögül, mintha egyetlen személytől/entitástól származnának e mesék, „Grimm meséi”.)

107 Bár a Horvát gyerekek apja, Horvát Árpád történész maga is már ilyen különleges nevet kapott történész apjától, Horvát Istvántól 1820-ban.

108 Csengery Rózánál *A tatárka* címen. A hajdináról van szó.

Julien Sorelét, hazaviszi szerelme levágott fejét, cserépbe ülteti, melyből jázminbokor nő ki, amely végül megmérgezi a gonosz testvért. A második mese ismeretes módon a nagyvárosi tömegben is magányos gyerekhálóról, a harmadik pedig állatkínzásról és halva született csecsemőkről szól.

A rózsatündérke a negédes kellékeket (virágzellemekek) leszámítva ugyanúgy a kontrollálatlan szenvedély kegyetlen következményeiről szól, mint Szendrey Júlia *A huszár boszúja* című novellája, amely Tompa Mihály teljes felháborodását váltotta ki (nőhöz nem méltó) brutalitása miatt.¹⁰⁹ A másik két szöveg azonban, megítélésem szerint, nem rí ki a korabeli gyerekirodalom korpuszából, melyben a gyerekeket nem megfelelőnek ítélt viselkedésük súlyos következményeivel fenyegető *Schreckmärchen* éppen olyan gyakori volt, mint a halott gyerekekről, vagy a halott anyáról és árva gyerekekről szóló versek és prózai alkotások sora.

Szendrey Júlia meseismerete

A mesekönyvről közzétett kiadói reklámban említett hét német fordítás kapcsán merül fel a kérdés, hogy Szendrey Júlia melyik német kiadást használhatta a magyar szöveg elkészítése során. Mint láthattuk, Andersen meséit már az 1840–1850-es évek fordulóján ismerte, így nem volt szükségszerű, hogy egy friss kiadásból dolgozzon. A forrásként szolgáló német kiadás(ok) ismerete azért is fontos lenne, mert ezek szövegrepertoárjához *képest* lehetne érzékelni, hogy Szendrey Júlia milyen kötetkompozíciót alakított ki: milyen szövegeket válogatott össze és ezeket milyen sorrendben rendezte el.¹¹⁰

Szendrey Júliától ismert egy könyveket (feltehetően olvasmányait) felsoroló kézirat, amely 1854 körül/után keletkezhetett, de korábbi, 1840-es években kiadott művek is szerepelnek rajta.¹¹¹ Ebben Andersen neve nem szerepel, ugyanakkor a szerzői betűrendben írott lista eleve töredékes (K-tól V betűig tart), ám így is érdekes képet rajzol egy, az 1850-es években élt, átlagon felüli irodalmi és intellektuális érdeklődésű nő olvasmánytípusairól. A nagyrészt kortárs külföldi szerzők francia és német nyelvű műveit tartalmazó listán Georges Sand, Sue, Scribe, Lamartine, Uhland művei, a *Tamás bátya kunyhója* német kiadása, fran-

109 GYIMESI, „Szendrey Júlia és Arany János...”, 144.

110 A 19. századi mesefordítások alapvető jelentőségéről (különösen a dán és német irodalmi kapcsolatok kontextusában, a Grimm-, illetve az Andersen-féle narrációs mód példáján) lásd Cay DOLLERUP, „Translation as a Creative Force in Literature: The Birth of the European Bourgeois Fairy-Tale”, *The Modern Language Review* 90, no. 1 (1995): 94–102.

111 *Szendrey Júlia versei és más iratai*, OSZK Kt., Fond VII/154, [9.]

cia nyelvkönyvek, a klasszikusok közül Shakespeare drámái németül és Plutarkhosz *Párbuzamos életrajzok* című művének francia kiadása. A magyar irodalmat Kisfaludy Sándor *Regéi*, Szilágyi Virgil *Budapesti Visszhang* című divatlapja, Vahot Imre *Országgyűlési Emlék* című politikai, történeti és szépirodalmi almanachja, valamint Vachott Sándorné *Derü és boru* című regénye (1854) képviseli.

Meséket ez a töredékes lista nem tartalmaz, egyetlen kivétellel: Plutarkhosz/Plutarque után a „Ponyva irodalom” következik: „Cízio, Árgirus, s a' t.”. Az egymástól elszakított szerelmesekről, a tündérfeleségét kereső királyfiról szóló *Argirus* olyan (tisztázatlan forrásokra visszamenő) szépirodalmi mű, amely ponyvaváltozatai révén a szájhagyományozásba is bekerült, és ismeretes módon a legnépszerűbb elbeszélések közé tartozott a premodern magyar kultúrában. Abból a szempontból is jelentős a magyar mese történetében, hogy amikor a reformkori magyar irodalomban kísérletek történnek a tündérmese műfajának szépirodalmi integrációjára, Vörösmarty (*Csongor és Tünde*), Petőfi (*János vitéz*) és Arany (*Rózsa és Ibolya*) idevágó művei mindegyikénél kimutatható az Árgirus-mese ismerete és hatása.¹¹²

Mint látható, Georges Sand mellett egyetlen író szerepel a szerzők sorában. Vachott Sándorné Csapó Mária (1832–1896) neve és regényének említése Szendrey Júlia könyvjegyzékében több szempontból is érdekes. Egyrészt Szendrey Júlia Andersen-kötetének megjelenését követően Vachott Sándorné a hazai gyerekirodalom megteremtésének egyik legfőbb képviselőjeként az 1860-as évek elején több Andersen-mesefordítást is közreadott időszaki kiadványokban, illetve kötetes formában is.¹¹³ A Vachottné neve alatt első ízben 1866-ban megjelent *Mesék, kalandok, történetek* című, gyerekeknek szóló gyűjtemény második, 1875-ben megjelent kiadása pedig együttesen közölte Vachott Sándorné és Szendrey Júlia Andersen-mesefordításait, Szendrey nevének feltüntetésével válogatva az 1857-ben (illetve 1874-ben újabb kiadásban) megjelent kötet szövegeiből.¹¹⁴

Másrészt Vachottné (akárcsak König Róza és Szendrey Júlia) is példa arra, hogy az 1850-es években munkásságukat kezdő író nők férjük, családjuk révén olyan kapcsolati tőkére, publikációs lehetőségekre és mintákra tehettek szert, ami elősegítette egy, a korszakban még oly ritka önálló írói pályák kialakítását.¹¹⁵

112 GULYÁS, „Mert ha irunk....”.

113 Erről lásd DOMOKOS Mariann tanulmányát kötetünkben.

114 VACHOTT SÁNDORNÉ, ford., *Mesék, kalandok és történetek Andersen után*, 2. jav. kiad. (Budapest: Légrédy Testvérek, 1875).

115 TÖRÖK Zsuzsa, „A nemzet özvegye: Vachott Sándorné írói pályája”, *Irodalomismeret* 30, 1. sz. (2019): 93–114.

Míg ebből a szempontból Szendrey Júlia esetében egyértelmű kivételes pozíciója, König Róza esetében is figyelembe kell venni, hogy férje, Csengery Antal a korabeli magyar irodalmi és tudományos élet egyik legjelentősebb informális hatalommal rendelkező alakja volt. Vachott Sándorné Csapó Mária a reformkori pesti irodalmi élet számos jeles személyiségét jól ismerte, hiszen a maga családja révén Vörösmartyval és Bajzával, férje révén pedig Vahot Imre mellett Kossuth-tal és Erdélyi Jánossal került rokonságba az 1840-es években, miközben az 1850-es években írói pályája elindításában, majd alakításában mindvégig fő patrónusa volt Eötvös József. Ez a kapcsolati tőke a férj hiánya esetén is működni tudott.¹¹⁶

A Szendrey Júlia által összeírt töredékes könyvjegyzék tehát – az Árgirusponyvát leszámítva – nem tartalmaz meséket, ugyanakkor férje, Horvát Árpád könyvtárában meglepően nagy számban voltak jelen mesegyűjtemények. Horvát Árpád jelentős könyvgyűjtő volt, halála után a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számára eladott könyveinek több ezer tételes jegyzéke tanúskodik a népmesék iránti egyértelmű érdeklődéséről: tulajdonképpen Szendrey Júlia haláláig (1868) szinte az összes fontosabb (Gaal György, Mailáth János, Erdélyi János, Merényi László, Arany László szerkesztésében kiadott) magyar vagy német nyelvű népmesegyűjteményt beszerezte könyvtára számára,¹¹⁷ ami megítélés szerint távolról sem volt bevett olvasói gyakorlat még a korszak vezető értelmiségi olvasóinak körében sem. A népmesegyűjtemények mellett La Fontaine és a Csengery Róza fordította Lachambaudie egy-egy kötete is megtalálható volt e könyvtárban.¹¹⁸ Horvát Árpád könyveinek jegyzékében egyetlen Andersen-kötet szerepel, a felesége által fordított mesegyűjtemény.¹¹⁹

Szendrey Júlia prózai műveinek és így mesefordításainak feltárása, új kiadása,¹²⁰ értelmezése még várta magára, bár az *Összes versek* megjelenése¹²¹ jelzi, milyen elgondolkodtató tanulságokkal járhat a korpusz közreadása. Ha a kiadott

116 Vachottné írói pályájának felépítése azért is érdekes, mert azonnal kötetes nagyepikával indította ezt a pályát, nem a megszokott stratégiákat alkalmazta, bár később szerzőként és szerkesztőként a sajtót és az időszaki kiadványokat is igénybe vette művei megjelenetéséhez. Uo., 101–102.

117 *Horvát Árpád könyvtára*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1887/10. A 47, 349, 444, 445, 1055, 1056, 1090, 1091, 1092. számú tételek.

118 *Horvát Árpád könyvtára*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1887/11, 941. tétel: Fables de P. Lachambeaudie, Poésies diverses, Paris, 1858; 945. tétel: Fables et oeuvres diverses de J. La Fontaine, Paris, 1841.

119 *Horvát Árpád könyvtára*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1887/10, 28. tétel.

120 Szendrey Júlia novelláit, meséit (bár feltehetően nem a teljes korpuszt) Bihari Mór adta ki. A kötet tíz szöveget tartalmaz. PETŐFINÉ SZENDREY Júlia, *Eredeti elbeszélései*, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte BIHARI Mór, Petőfi-Könyvtár VIII (Budapest: Szilágyi, Kunossy és Társa, 1909).

121 SZENDREY Júlia, *Összes verse*, s. a. r., a kísérőtanulmányt, a jegyzeteket és az életrajzot írta GYIMESI Emese (Budapest: Kortárs Kiadó, 2018).

szövegekre támaszkodunk, akkor tudomásom szerint Szendrey Júliától egy Andersen-mesefordítás autográf kéziratának töredéke látott napvilágot. Az *Összes versekben*, amely javarészt Szendrey Júlia kéziratban maradt költeményeit tárta fel és adta közre, az *Egyéb feljegyzésekhez* sorolt szövegek között szerepel egy pár sornyi szöveg, amely a *Ne bántságok, ne háborgassatok* című vers ceruzával írott variánsainak kéziratán a versek fölé írva olvasható.¹²² Szendrey Júliának ez a javításokat is tartalmazó, egy mondatnyi prózai töredéke megítélésem szerint az Andersen-kötetben 1857-ben megjelent *A bodza-anyóka* című mese egy részletének feleltethető meg („igen igen öreg feleségével; már dédszülék voltak, s nem sokára arany menyekzőjüket kellett volna megülniök, de az sehogy sem jutott eszökbe, hogy tulajdonképen mely napon keltek össze”).¹²³

Az Andersen-mesekötet fogadtatása

A *Pesti Napló*ban 1858 tavaszán folytatásokban jelent meg Gyulai Pál Majthényi Flóra verseiről és Szendrey Júlia Andersen-kötetéről írt recenziója, amely azonban a konkrét könyvek bírálatánál sokkal tágabb értelmezési keretben foglalkozott a női írás jelenségével.¹²⁴ Bár Gyulai ezzel kapcsolatban igen erőteljes fenntartásokat fogalmazott meg, Szendrey Júlia kötetéről – írása legvégén ejtve szót – alapvetően pozitívan nyilatkozott, nemcsak a *mesefordítás*, hanem a *meséírás* folytatására biztatva a szerzőt:

A fordítónő, kivéve egy pár apróbb darabot, helyes választással állítja ki füzetkáját. A fordítás is igen sikerült. A hangulat majd mindenütt szerencsésen van etalálva a magyaros színezet, mely az egészen előmlik, ment minden affectatiótól és erőltetés-től. Óhajtjuk, hogy karácsonyra újra egy füzetkével lepje meg a kis és nagy gyermekeket. Kettős hiányt fog pótolni: egy nevezetes költőt ültet át irodalmunkba s gazdagítja gyermekolvasmányainkat, melyekben oly szegények vagyunk. Mindkettő oly szolgálat, mely kétszer föléri vers- és novellaírónőink dicsőségét. Sőt nem árt, ha a fordítónő e nemben megkísért egy kis eredeti munkásságot is. Legalább egy kis eredeti mesécskéje, (A kis köpeny története. Vasárnapi Ujság), melyben Andersent oly szerencsésen utánozta, szép reményeket enged táplálnunk tehetsége fölől.¹²⁵

122 Uo., 185, 268, 274. A szóbanforgó kézirat képe a 287. oldalon.

123 ANDERSEN *meséi*, ford. SZENDREY Julia (Pest: Lampel Róbert, 1858), 97.

124 A bírálat és a körülötte kialakult vita elemzéseit lásd TÖRÖK Zsuzsa, szerk., *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*, Hagyományfrissítés 4 (Budapest: Reciti, 2016).

125 GYULAI, „Írónőink”, 307.

A nyilvános és hivatalos kritika mellett Gyimesi Emese kutatásai révén lehetőség nyílt arra is, hogy kivételes módon a privát recepcióról is képet kaphassunk, méghozzá az Andersen-kötet ajánlásában megjelölt gyerekolvasók szemszögéből. Mint láthattuk, Petőfi Zoltán kilencedik születésnapjára ajándékként kapta ezt a könyvet édesanyjától. 1864-ben a kilenc éves Horvát Árpád a tőlük ekkor már külön élő bátyjának, Petőfi Zoltánnak írt levelében 1863 karácsonyára kapott ajándékai sorában két másik könyv (a *Csizmás kandúr* és egy dalkönyv) mellett említette Andersen meséit.¹²⁶ Nem tudni, hogy milyen kötetre utalhatott – talán ő is kilencévesen kapta meg az édesanyja fordította mesekönyvet. Szendrey Júlia legkisebb gyermeke, Horvát Ilona visszaemlékezésében így írt: „Nagyon büszke voltam, hogy olyan mesekönyvem van, amit édesanyám fordított magyarra: Andersen meséi.”¹²⁷ Tudjuk, hogy Szendrey Júlia Garay János özvegyének és gyermekeinek is ajándékozott a mesekönyvből,¹²⁸ és hogy Andersennek is küldött egy dedikált példányt,¹²⁹ melyet Andersen meg is kapott 1858-ban.¹³⁰

A 14 és 10 éves Horvát Attila és Árpád 1865 karácsonyára készített kéziratos újságjukban „költőné és gazdasszony” édesanyjukat ünnepelve verseit, Andersenhez hasonlatos meséit, olvasottságát és főzetudományát emelték ki: „Meséit Andersen meséitől alig lehet megkülömböztetni. Biz ez nagy áldás mikor alig van egy becsületes meseirónk.”¹³¹ A második mondat, mintha nagybátyjuk, Gyulai

126 *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában: Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán, Horvát Attila, Árpád és Ilona gyermekkori levelei, versei és játékaik, 1840–1870*, a forrásokat sajtó alá rendezte, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta GYIMESI Emese (Budapest: magánkiadás, 2019), 125.

127 Uo., 255. A kötet megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeumban (PIM, A 12.828), jelenleg a Petőfi állandó kiállítás részeként berendezett Szendrey-szobában (PIM, A 12.828).

128 Az 1858/1859-es tanévtől Petőfi Zoltán gimnáziumi tanulmányait megkezdve Garaynéknél lakott. A „Garaynéknak és gyermekeinek Szendrey Júlia” ajánlással ellátott Andersen-kötet megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeumban (PIM, A. 1066–P). Leírása szerint: „korabeli piros vászonkötés dombornyomós, aranyozott címfelirattal és »golyafészek« díszítéssel”. A borítón azonban nem aranyozott golyafészek látható, hanem egy vízínövények övezte tó, amelyre éppen egy golya ereszkedik le. A vízben apró gyerekfejek. Ez a kép megfeleltethető a kötet utolsó meséjének, és azt a jelenetet ábrázolja, amikor is a golya kistestvért választ a történetben szereplő gyerekeknek. A golyák az állatkínzásra buzdító gyerekek büntetéséből egy halott babát visznek. Horvát Ilona említett példányának szintén arany-piros borítója viszont nem ilyen, hanem növényi ornamentikával díszített.

129 A dedikált kötet Koppenhágában, a dán Királyi Könyvtárban található (a címnyegedről készült másolat *Szendrey Julie* soraival: OSZK Kt., Fond VII/286).

130 1858. december másodikán egy Henriette Scaveniusnak írott levelében számolt be erről Andersen (a dán szöveg angol fordítása): „A Hungarian edition of my Fairytales has been sent me from Hungary, These fairytales and four of the novels are now available in Hungarian, Bohemian, Russian and Polish; that’s four Slavonic languages, it is a strange lucky star that floats above my writings”. <https://andersen.sdu.dk/brevbase/brev.html?bid=9157> hozzáférés: 2020.09.01.

131 GYIMESI, *Gyermekszemmel...*, 172.

Pál írónökről közreadott cikksorozatából az egyik tételmondat parafrázisa lenne. A *Tarka Művek* címet viselő házi időszaki kiadvány több más szövegében is kimutatható az Andersen-hatás: *A dió héj* című rövid elbeszélés, amelyet Black Dick (vagyis ifj. Horvát Árpád) jegyzett, egy tengerbe esett dióhéj hányattatásait és pusztulását írja le, megszemélyesítve a kis dióhéjat, és az ő érzéseit.¹³²

Egy év múlva 1866 januárjában az újévet köszöntve édesanyjuk meséinek kiadását foglalták kívánságba – talán létezett erre vonatkozólag valamiféle terv, amiről a gyerekek (kiskamaszok) a felnőttek beszélgetéseiből értesülhettek: „Itt az újév, a hatvanhat! / Remélljük, hogy sok jót hozhat / Mama meséit kiadják. / És jók lesznek az uborkák / Marikának.”¹³³ Szendrey Júlia saját meséi önálló kötetben nem jelentek meg életében, 1868 szeptemberében bekövetkezett korai haláláig. Ugyanitt, talán kishúguk, Horvát Ilona szerzői neve (Sapphó Zelinka) alatt egy ikonikus Andersen-mese szüzséjének versbe szedett motívumai jelennek meg: „A kis leány tévedezik / Kötényébe gyufákat rak / Meggyujtja és melegedik.”¹³⁴

Az Andersen-mesék fordítása Szendrey Júlia írói újrakezdésének programjához illeszkedett. 1854-ből ismertek legkorábbi fennmaradt versei és 1856-ra tehető egy intenzívebb költői periódusa. 1857-ben nemcsak az Andersen-mesékből készített fordításai láttak napvilágot, hanem három hónappal korábban megjelent első verse is, a *Napkeletben*, *Három rózsabimbó* címmel.¹³⁵ Ez a vers – akárcsak az Andersen-mesekötet egyetlen paratextuális eleme – az anya-gyermek viszonyt tematizálta és emelte ki identitást meghatározó tényezőként. A vers korabeli fogadtatása egyértelműen elismerő volt. A *Három rózsabimbó* megjelenését további költemények publikálása követte a sajtóban, bár Szendrey Júlia életében verseinek csak egy töredéke látott napvilágot.¹³⁶

Az Andersen-kötet megjelenését viszont nem annyira további mesefordítások követték (bár ilyenre is akadt példa),¹³⁷ hanem immár Szendrey Júlia saját meséinek publikálása (*Egy kis köpeny története*, *A Mikulás*, *A lyukas mogyoró*, *A szerencsétlen narancsfá*, *A pásztorleány és a királyfi*, *A kis aranyvirág*, *A fenyőfa és a*

132 Uo., 177.

133 Uo., 184.

134 Uo., 186.

135 *Napkelet* 1, 37. sz. (1857): 604.

136 Szendrey Júlia műveinek jelenlétéről az 1850-es/1860-as évek sajtójában lásd GYIMESI, „»...sem árt, sem használnak?»”, 265–267.

137 *A rózsabokor és a csiga* Arany János lapjában jelent meg: *Koszorú* 1.1, 22. sz. (1863): 520–521. Szendrey Júlia halála után jelent meg 1868 decemberében „Az angyal”, *Fővárosi Lapok* 5, 287. sz. (1868): 1145. A hagyaték tulajdonosa, Tóth József Szendrey Júlia több művét is közzétette a korabeli sajtóban. Ebből a szempontból érdekes, hogy 1870-ben Tóth József neve alatt is megjelent egy Andersen-mese, mégpedig *A kis habléány* fordítása. *Nefejejs* 12, 10–11. sz. (1870): 108–111, 120–124.

vadrózsa), melyek egy része viszont már csak közvetlenül Szendrey Júlia halálát követően, a kéziratok hagyatékából került a sajtóhoz.

Gyulai Pál nőszerezőkről szóló cikksorozata egybeként bizonyos témákat és műfajokat javasolt, engedélyezett az íróknak. A mese egy volt ezek közül. Míg Szendrey Júlia életében megjelent versei javarészt a kritikai elismerés által kijelölt elfogadható lírai témaként az anya és gyermekei kapcsolata köré épültek, addig az egyértelműen Andersen hatását mutató szerzői meséi lehetővé tették, hogy azt a témát írja meg, amely – kéziratban maradt verseinek tanúsága szerint – folyamatosan foglalkoztatta: tragikusan elveszített szerelmét, magányát és gyötörő boldogtalanságát. A Szendrey Júlia halálát, temetését hírül adó sajtóközlemények 1868-ban szinte kivétel nélkül megemlégtették az Andersen-mesék fordítását is megemlékezésükben.

Az Andersen-mesék látens recepciója

König Róza és Szendrey Júlia 1850-es évekbeli mesefordításai kapcsán érdemes az Andersen-recepció tágabb és talán rejtettebb kontextusát is figyelembe venni. A korszak irodalomkritikai normáit meghatározó értelmiségiek (is) hálózatosan kapcsolódtak egymáshoz, és ha csak az Andersen-mesék (elismerő minősítések vagy fordítások szintjén megnyilvánuló) korai pozitív recepcióját vesszük figyelembe, ezek a kapcsolódási pontok a következőképpen néztek ki: König Róza Andersen-meséket fordított az 1850-es évek elején, amiről férje, a korabeli irodalmi tudományos élet egyik legnagyobb befolyással bíró személyisége, Csengery Antal egyértelműen jó véleménnyel volt. A másik fordító Szendrey Júlia volt, akinek legközelebbi barátja húga, Szendrey Mária volt, Gyulai Pál felesége. A Csengery, a Szendrey és az Arany család között egyfajta kapocs lehetett Gyulai Pál, aki nemcsak Arany Jánossal, hanem Csengery Antallal is bizalmas viszonyban állt: így például őt bízta meg azzal, hogy Szendrey Ignáctól feleségül kérje számára Mária lányát, s amíg Gyulai Kolozsváron pesti költözését készítette el, felesége nem is nővérénél, Szendrey Júliáéknál, hanem Csengeryékkel lakott egy házban Pesten, és töltött sok időt König Rózával.

A Szendrey Júliától Petőfi Sándor halála után távolságot tartó Arany család részéről a közvetítő Arany Juliska volt, akinek König Róza és Szendrey Mária egyaránt barátai voltak (ő maga több alkalommal is hónapokon át Csengeryéknél élt Pesten 1857 és 1860 között); 1863 augusztusában tartott zártkörű esküvőjére a menyasszony részéről csak a Csengery- és a Gyulai-házaspár volt hivatalos. A Csengery családdal az 1860-as évektől, a nagykőrösi gimnázium elvégzése után

Pestre költözvén Arany László is közeli viszonyban állt, mindennapos vendég volt náluk, Csengery Antalnak közvetlen hivatali beosztottja volt a Földhitelintézetben, aki emellett egyfajta példakép is volt számára. Ő maga, az egyik legjelentősebb magyar népmesegyűjtemény közreadója és a népmesékről szóló alapvető értekezés szerzője szintén becsülte az Andersen-meséket: „A Grimmek meséi állnak előttem legmagasabban, ahol népmesékről van szó; de ha ezek mértékével mérem Andersent, ki kell dobnom az ablakon; pedig ez is betöltötte a maga helyét.”¹³⁸

Szendrey Júlia 1850-es évek végén megkezdett (folytatott) írói pályája kapcsán talán már nem csak halott férje, a kultikus pozícióban lévő Petőfi Sándor emléke és kapcsolatai vehetők figyelembe, hanem sógora, Gyulai Pál szerepe is. A nők irodalmi tevékenysége, pályája iránt éles kritikát megfogalmazó Gyulai, aki ezen nézeteit éppen (leendő) sógornője – egyébként elismeréssel illetett – Andersenfordításai kapcsán fejtette ki, ugyanis e kritikától függetlenül, úgy tűnik, jó viszonyban volt Szendrey Júliával. Pesti útjai során (amíg felesége Kolozsváron élt) rendszeresen vendége volt a Horvát–Szendrey házaspárnak, csakhogy leveleiben sógoráról, Horvát Árpádról alig ejt egy szót is, Szendrey Júliáról azonban jóval gyakrabban nyilatkozik. Szendrey Júlia és Gyulai között egyfajta csipkelődő kommunikációs stílus uralkodott,¹³⁹ ám úgy tűnik, Szendrey Júlia szeretett húga férjéről kifejezetten jó véleménnyel volt,¹⁴⁰ és Gyulai is közbenjárt Szendrey Júlia publikációnak elhelyezése érdekében.¹⁴¹ Szendrey Júlia sokkal szuverénebb

138 Arany László Tolnai Lajosnak, Budapest, 1878. ápr. 4., in ARANY László, *Válogatott művei*, s. a. r., bev. NÉMETH G. Béla (Budapest: Szépirodalmi, 1960), 490. Arany János lapjaiban többször is közölte Wohl Stephanie Andersen-hatást tükröző regéit, és a szerző 1865-ben megjelent *Regékönyvéhez* ő írta az ajánlást.

139 Például: „Tegnap Tóth Kálmán újji drámáját láttam. [...] Julia rám fogta, hogy csak azért nem merem tapsolni, nehogy mint kritikus felesége – téged tegyelek felelőssé.” Szendrey Mária Gyulai Pálnak, Pest, 1860. jún. 19., OSZK Kt., Levelestár. „Julia jól van s mutatta nekem nagyon elmés leveledet. Ebben a Mariban valóságos írónő veszett el, különb, mint te – mondám neki bosszantásul. Sokszor vagyok nálok ebéden, tegnap tegnapelőtt is ott voltam.” Gyulai Pál Szendrey Máriának, Pest, 1864. júl. 9., OSZK Kt., Levelestár.

140 „Mert most még ezerszerte jobban szeretlek és tisztellek, mióta Julia több mindent beszélt az életről és a férfiakról – csak most látom még, hogy te kedvesem mi vagy! Julia a napokba mondta, hogy téged aranyba és gyémántba kellene foglalni, és még az sem lenne elég méltó read!” Szendrey Mária Gyulai Pálnak, Pest, 1860. jún. 19., OSZK Kt., Levelestár.

141 „Keményt tegnap figyelmeztettem az ön kijövendő regécskéjére, s előre is feldicsérem neki. Igérte, hogy elolvassa s hibáztatott: miért nem adtam át neki; szívesen kiadta volna a Pesti Napló tárczájában. Szolgáljon tudásul jövendőre.” A szóbanforgó „regécske” feltehetően az *Egy kis köpeny története (Eredeti mese)*, Szendrey Júlia első publikált szerzői meséje volt, amely a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg 1858. február 14-én. *Vasárnapi Ujság* 5, 7. sz. (1858): 74–76. A levél tanúsága szerint a kéziratot Gyulai juttatta el a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségének, miközben Kemény Zsigmond, a *Pesti Napló* szerkesztőjének figyelmét is már előre felhívta rá. Mint láthattuk, Gyulai Szendrey ezen alkotá-

egyéniség volt, mint a korábban említett Vachott Sándorné, és nem volt szüksége patrónusokra művei alkotása és megjelentetése érdekében (amelyek egyébként igen sokféle sajtótermékben és időszaki kiadványban láttak napvilágot),¹⁴² de Gyulai, a korabeli irodalomkritika egyik vezető alakjaként közvetve, elismerő véleményével és kapcsolatrendszerével talán elősegíthette a kedvező fogadtatást.

Úgy tűnik tehát, hogy az 1850-es években az Andersen-mesék fordítása, majd az 1850-es/1860-as években az Andersen-mesék hatását tükröző szerzői mesék megjelentetése (többek között Arany János lapjában, a *Koszorúban*) a korszak meghatározó értelmező közössége, a Csengery–Gyulai–Arany-féle irodalmi kör hallgatólagos támogatásával történt.

Összegzésként

Andersen egyes meséi első megjelenésüket (1835, 1837) követően viszonylag hamar (feltehetőleg német közvetítőszövegeket használva) megjelentek magyarul is. Az 1840-es években *A császár új ruhája* és *A kis hableány* divatlapokban, illetve szépirodalmi periodikában látott napvilágot. Ezen évtized három Andersen-meseközléséből egyelőre egyetlen szöveg fordítója ismert név szerint: a pályakezdő novellista Beöthy László, aki mesefordításával párhuzamosan éppen ifjú nők számára állított össze szépirodalmi antológiát. A nők már a kezdettől mint az Andersen-mesék lehetséges célközönsége tűntek fel, hiszen a divatlapok a művelt olvasóközönség kibővítésére törekedtek, olyan szépirodalmi és ismeretterjesztő szövegközléssel, társasági hírekkel és divattudósításokkal, amelyek a (középosztálybeli) nőket kívánták bevonni az olvasók körébe. Az 1840-es években a magyar nők tehát olvasóként találkozhattak Andersen-mesékkal, az 1850-es évektől pedig a *női írás* egyik megnyilatkozási formája lett az Andersen-mesék fordítása, majd ezt követően az Andersen-mesék inspirálta eredeti, szerzői mesék közreadása.

Az 1850-es évek első felében Csengery Róza tette közzé Andersen meséinek fordítását. A sajtóban és az időszaki kiadványokban való közlés lehetővé tette, hogy viszonylag kockázatmentesen (hiszen egy könyv kiadása sokkal költségesebb, mint egy működő sajtótermékben elhelyezett eseti publikációé) lehessen megismertetni az olvasóközönséggel a könyvpiacra bevezetni kívánt szerző termékeit, és lehető-

sáról az Andersen-kötetről írott recenziójában nyilvánosan is pozitív véleményt formált. Gyulai Pál Szendrey Júliához, Pest, 1858. febr. 9., in GYULAI Pál, *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r., jegyz. SO-MOGYI Sándor, *A magyar irodalomtörténetírás forrásai 4* (Budapest: Akadémiai, 1961), 343.

142 SZENDREY, *Összes verse*, 207–211.

séget teremtett arra is, hogy visszajelzéseket kaphasson az alkotó, és akár a fogadtatást is figyelembe véve formálja szövegalkotási stratégiáját. Csengery Róza meséi pozitív fogadtatásban részesültek és a kezdetektől egy tervezett mesekötet előkészítéseként láttak napvilágot – ám ez a kötet végül is nem jelent meg. Szendrey Júlia az 1850-es évek legelején egy Andersen-mesefordítást is megjelentetett a maga novellái mellett a sajtóban, ám az ekkor Petőfi Júlia néven publikáló szerző és fordító írói pályafutása 1851-ben megszakadt. 1857 végén viszont az ő fordításában jelentek meg önálló kötetben – magyarul első ízben – Andersen meséi.

A 19. századi magyar írók életművének létrehozásában a fordításnak feltehetően megvolt az a szerepe, hogy akárcsak a sajtóbeli közlés, átmenetiségével kisebb kockázatot jelentett: a fordító a szerző neve (autoritása) mögé rejtőzve tudott alkotni, egy olyan közegben, amely a női írás felé – annak vélelmezett negatív társadalmi következményei miatt – meglehetősen kritikusan viszonyult. Bár az Andersen-mesék az 1850-es évek második felétől a kialakuló gyerekirodalom korpuszához is soroltattak (így például Boross Mihály fordításai), Andersen meséinek Szendrey Júlia fordításában megjelent gyűjteménye és annak kritikai és közönségsikere rövid távon utat nyitott (az Andersen hatását magukon viselő) szerzői mesék közzététele előtt is, amelyek a női írás elfogadhatónak/ajánlottnak vélt formáját használva nyújtottak lehetőséget a női szerzők autonóm megszólalására. Egyben újabb kísérletnek tekinthetők a mese bevezetésére a szépirodalom műfaji rendszerébe.